

Nőügyek – Civil szemmel

A hazai társadalmi közbeszédet az elmúlt években – összefüggésben a nemzetközi tendenciákkal is – számos olyan ügy tematizálta, amelyek nyomán előtérbe kerültek a nők társadalmi, munkaerőpiaci és családon belüli helyzetéhez kapcsolódó kérdések. A 2020 első felétől erőteljesen megmutatkozó válságjelenségek, a világvárvány, az orosz-ukrán háború és az ezzel együtt járó humanitárius válsághelyzet, valamint a gazdasági krízis jelentős mértékben felnagyította és láthatóvá tette a nők problémáit. Mindez megerősítette a korábban kibontakozó krízishelyzetben tapasztaltakat, jelesül azt, hogy a férfiakat és nőket másképpen érintik a társadalmi válságok. Körkérdésünkben éppen ezért hat szervezet, az *Emma Egyesület*, a *Kopp Mária Intézet a Népesedésért és Családokért (KINCS)*, a *Magyar Női Érdekérvényesítő Szövetség*, a *NEM! – Nők Egymásért Mozgalom*, a *REGINA Alapítvány Miskolc*, az *Utcáról a Lakásba! Egyesület* és a *HerStory Kollektíva* munkatársait kértük arra, hogy mutassák be főbb tevékenységi területüket, a terep- és kutatómunka során kibontakozó tapasztalataikat, az általuk azonosított főbb problémákat, valamint azt, hogy milyen lehetőségeket, példákat, jó gyakorlatokat látnak ezek megoldására.

Milyen területtel foglalkoznak?

EMMA EGYESÜLET: Az EMMA egy közösség: sorstársi és szakmai közösség, amely elsősorban a gyermekvállalás időszakán keresztül tekint rá a női életútra, és dolgozik azért, hogy az anyák társadalmi helyzete javuljon. Tevékenységünk előtérben a várandósság, a szülés és a kisgyermeknevelés évei, illetve az ehhez szorosan kapcsolódó társadalmi rendszerek állnak, különös tekintettel a szülészeti ellátórendszerre. Alapértékeink a szabadság, a hitelesség, az elfogadás és az örömteliség, amelyeknek a megélésére törekszünk személyes, szervezeti és közösségi szinten is.

Tevékenységeink:

1. EMMA Vonal

Az EMMA Vonal egy anonim információs és lelkeségély vonal, amit önkéntes alapon működtetünk, képzett önkéntes segítőkkel.

2. EMMA Műhelyek

Az EMMA Műhely egy olyan védett tér, ahol egymás között, a bennünket érintő témákról beszélgetünk, tanulunk, cserélünk tapasztalatot. Közösen

gondolkodunk arról, hogy mire van szükségünk, mit tudunk tenni egymásért. Keressük a módját, hogy összhangba hozzuk az életünkben a személyes vágyainkat, kapcsolatainkat, az anyaságot, a fizetett munkát és a társadalmi aktivizmust. A valóság és köztünk ott vannak az érzések, amelyeknek itt helye van, amelyeket elismerünk. Az emlékezés, a történeteink megosztása, önmagunk felismerése nőtársaink történeteiben gyógyulást hoz, és erőt a cselekvéshez. Az EMMA Műhelyekben munkatársaink és önkénteseink szakemberként és sors-társként kísérik az anyákat.

3. Közösségi dúlászolgálat

A REGINA Alapítvánnyal együttműködésben Alsózsoltán működtetjük az ország első közösségi dúlászolgálatát, amellyel az ott élő, hátrányos helyzetű anyák számára tettük elérhetővé a dúlai támogatást. Képzett dúláink a helyi közösség elkötelezett nőtagjai, akik hivatásuknak tekintik, hogy a környezetükben élő anyák érzelmi biztonságban hozhassák világra a gyermeküket. Célunk, hogy a valódi dúlai támogatás minden anya számára elérhető legyen, lakhelytől és anyagi helyzetétől függetlenül.

4. A hajléktalan nők helyzetének javítása

2021-ben kezdtük meg együttműködésünket a BMSZKI-val (Budapesti Módszertani Szociális Központ és Intézményei, Budapest legnagyobb hajléktalanellátó szolgáltatója) egy újonnan létrehozott, kifejezetten hajléktalan nők számára kialakított nőgyógyászati szakrendelés belső szabályzatának és irányelveinek kidolgozásában. Emellett az EMMA képzéseket biztosít a BMSZKI dolgozóinak a traumatudatos ellátásról és a várandós nőkkel végzett segítő munka sajátosságairól.

5. Társadalmi aktivizmus

Küldetésünknek érezzük, hogy az anyai tapasztalatokat és megéléseket kihan-gosítsuk, és aktivizmussá alakítsuk ezeket a nehézségeket a társadalmi változások elősegítése érdekében. Hiszünk abban, hogy nagyon mélyre ágyazott problémák húzódnak meg gyökéroként az anyák legfontosabb kérdései mögött. Ezek feltérképezése az egyik legfontosabb feladatunk. Az átható változások előmozdítása érdekében rendszeresen dolgozunk együtt más civil szervezetekkel, támogató női közösségeket hívunk életre, folyamatosan követjük az egészségügyi rendszer változásait, és folyamatosan tolmácsoljuk az anyák kéréseit és érdekeit az illetékes szervek felé.

6. Az orosz–ukrán háború elől menekülő nők támogatása

Egyesületünk elkötelezett az Ukrajnából menekülő kényszerűlő várandósok és kisgyermekes nők támogatásában. Információval, személyes jelenléttel, 0–24 órában elérhető segélyvonallal, dúlai támogatással segítjük őket a várandósgondozáshoz, a szüléshez és a gyermekeik gondozásához kapcsolódó kérdéseikben és kihívásaikban. Munkánk során különös figyelmet fordítunk az Ukrajnából menekülő roma nők támogatására.

KOPP MÁRIA INTÉZET A NÉPESEDÉSÉRT ÉS A CSALÁDOKÉRT (KINCS): A magyar Kormány által létrehozott Kopp Mária Intézet a Népesedésért és a Családokért (KINCS) 2018-ban, a Családok évében kezdte meg a működését annak érdekében, hogy tevékenységével hozzájáruljon ahhoz, hogy Magyarországon világra jöhessenek a kívánt és tervezett gyermekek, a népesedési problémákra megtalálja a legmegfelelőbb és leghatékonyabb megoldásokat, valamint elősegítse az országot megtartó családok megerősödését, bővülését és sokasodását.¹

A KINCS feladata, hogy megalapozza és népszerűsítse a családpolitikai filozófiát, védje és támogassa a családokat, feltérképezze a népesedési fordulathoz vezető utat és legfontosabb feladatként megvalósítsa a gyermekvállalás és gyermeknevelés támogatását és védelmét. A KINCS szervezeti egységei együttműködnek a tudományos kutatás, a módszertani fejlesztés, illetve a statisztikai számítások területén. Az Intézet számos kutatást végzett az elmúlt néhány évben, melyek eredményei bemutatják a szociológia, a pszichológia és a gazdaság tudományának eszközkészletén keresztül a családok helyzetét, működését.²

Az Intézet számos tudományos tevékenysége közül kiemelendő a KINCS Családtudományi Szakmai Kollégium (KCSTSZK), amely a hazai tudományos élet jeles képviselőinek részvételével a család kutatásának új műhelyeként kezdte meg működését. A multidiszciplináris tudományos kör célja, hogy tagjai a családtudomány területén hazai és nemzetközi téren is számottevő kutatásokat folytassanak, hogy a család témájához köthető tudományos munkáikat a KINCS támogatásával valósítsák meg és publikálják. A Szakmai Kollégium *Család – Gyermekek – Jövő. Tanulmányok a családtudomány köréből*³ című első kiadványát májusban mutattuk be, szerzői a KCSTSZK tagjai, akik tíz különböző tudományterület képviselői hét egyetemről, illetve számos más szakmai intézményből.

A KINCS aktuális kutatásai közül kiemelendő a Semmelweis Egyetem Magatartástudományi Intézetével közösen végzett Hungarostudy kutatás, amelyet Kopp Mária és Skrabski Árpád 1988-ban indítottak útjára, arra keresve a választ, hogy miként befolyásolják a testi-lelki egészséget a pszichológiai és a szociális tényezők.⁴ A nagymintás lakossági adatfelvételek során a kutatók nemcsak a negatív pszichológiai tényezők szerepét igyekeztek tisztázni, hanem azt is, hogy az olyan pozitív tényezők, mint az élet értelmébe vetett hit, a spiritualitás, vagy a társak támogatása hogyan hat az egészségre.

MAGYAR NŐI ÉRDEKÉRVÉNYESÍTŐ SZÖVETSÉG (NŐI ÉRDEK): A Magyar Női Érdekvérvényesítő Szövetség 2003-ban jött létre, az Európai Unióhoz való csatlakozás előtti évben, ernyőszervezetként. Akkor szinte az összes magát részben feministának valló fővárosi és vidéki nőszervezet belépett a sorainkba. Az EU-csatlakozás előestéjén az esélyegyenlőség kérdése, ezen belül is a nőjogi kérdések nagyon fontosak voltak, és úgy tűnt, hamarosan nagy változások várhatóak a nők és férfiak esélyegyenlőségének kérdésében. Akkor így nevezték ezt a közpolitikát, később

¹ FÜRÉSZ–MOLNÁR, 2021

² ENGLER–MARKOS–DUSA, 2021; ENGLER–MARKOS–MAJOR, 2022; ANTAL, 2020; PAPHÁZI–NYÍRÁDI–PÁRI, 2021; NYÍRÁDY–NAGY–BALOGH–FÜRÉSZ, 2020.

³ ACZÉL (SZERK.), 2022.

⁴ KOPP–SKRABSKI, 2007.

a szóhasználat több változáson ment keresztül, mely változás összességében ma már hátrányosnak mondható a nőkre nézve, hiszen a „nő” szót sikerült kiradírozni belőle.⁵ Hamarosan sikerült felvételt nyerni az Európai Női Lobbiba (EWL), Európa legnagyobb feminista ernyőszervezetébe, melynek célja az európai nők érdekeit képviselni a brüsszeli döntéshozók felé. Az EWL soraiba csak EU-s tagállamok vagy csatlakozásra váró országok női ernyőszervezetei léphetnek be. Nagyszerű volt megismerni Nyugat-Európa nagy múltú feminista szervezeteit, az európai döntéshozatal mindennapjait és a társadalmi-politikai érdekérvényesítés lehetőségeit. Már néhány évvel csatlakozásunk után megalapítottuk az EWL-en belül a volt szocialista országok képviselőiből álló Kelet-Közép-Európai, Baltikumi és Balkáni (CEEBS) Munkacsoportot, ugyanis hamar kiderült, hogy az eltérő történelmi múlt miatt a sok hasonlóság mellett nagyon sok az eltérés is a nyugati társadalmakhoz képest. Ez részben negatív irányú: Keletről vándorol, illetve onnan viszik kényszerrel Nyugatra a női munkaerőt és a női testeket (ápolónők, gondozónők, babysitterek, spárga- és paradicsomszedő mezőgazdasági idénymunkások, takarítók és prostituáltak, béranyák), Keleten sokkal nagyobb a középosztály prekariátusi rétege, sokkal nagyobb a szegénység és a civil szervezeteket a kormányok gyakrabban látják ellenségnek, így sokkal kevésbé támogatják közpénzzel a kritikus, független civileket, mint Nyugaton. Másrészt azonban pozitív előjelű folyamatok is megfigyelhetők: a szocialista múlt miatt néhány országban (például Magyarország, Csehország és Szlovákia) megmaradt a bőkezű gyermekellátó rendszer, a hosszú és komplex, a magyar rendszer betűszavaival élve CSED-GYED-GYES rendszer, amit nagyon szeretnek az édesanyák (habár a neoliberális közgazdászok és a velük szimpatizáló genderszakértők és feminista aktivisták erőteljesen kritizálnak), és nagyjából érintetlenül átvészelte a változásokat a kiterjedt gyermekellátó-rendszer is (ingyenes, minőségi, egész napos, étkezést is magába foglaló bölcsőde, óvoda, napközi, napköziotthon, védőnői és gyermekorvosi kerületi rendszer stb.), igaz ez utóbbi a munkaerőhiány miatt lassan az összeomlás szélére kerül hazánkban. Nagy büszkeséggel mondhatjuk el, hogy tevékenységünket olyan nagyra értékelték a nemzetközi mozgalomban, hogy 2021-ben két évre egy magyar feministát, Sáfrány Rékát, a Női Érdek elnökét választották meg a szervezet elnökének.

A nemzetközi szinten kívül itthon is aktívan foglalkozunk közpolitikával. Egyik büszkeségünk a 2014-ben megjelentetett *Nőtlen évek ára* című tudományos kötetünk, amely szektorokra bontva összefoglalta a rendszerváltás óta eltelt évtizedek nőpolitikai intézkedéseit, illetve ezek hiányát, és az ehhez kötődő közpolitikai javaslatcsomagunk, mely bizonyos részeiben azóta sem avult el.⁶ Fontos lobbítómáninkat mindig az határozza meg, hogy Budapesten vagy Brüsszelben éppen miről szavaznak a politikusok, illetve mi mit szeretnénk, ha törvénybe foglalnának: a nők arányos politikai és gazdasági képviselete, a nemek egyenlősége elvének megjelenítése a közpolitika-alkotásban és a költségvetés-készítésben (*gender mainstreaming* és *gender budgeting*), a nők elleni erőszak (mi ebbe a párkapcsolati, családon belüli erőszakon kívül a prostitúciót is beleértjük) és a családpolitikai intézkedések

⁵ A terminológiai változásról lásd Kováts Eszter vagy Pető Andrea erre vonatkozó tanulmányait, például: PETŐ, 2017.

⁶ <http://noierdek.hu/2/kiadvanyaink/> (Utolsó letöltés: 2022. június 12.)

nőszempontú elemzése rendszeresen terítéken van. Ilyen munkacsoportoknak tagjai is vagyunk az egyes minisztériumokon és önkormányzatokon belül. Saját nagyszerű tagszervezeteink (NANE Egyesület, NATE Nők a Tudományban Egyesület, Patent Egyesület, Jól-Lét Alapítvány, Színes Gyöngyök Délvidéki Roma Nők, Magyar Védőnők Egyesülete, Labrisz Leszbikus Egyesület, Nők Egymásért Mozgalom, hogy csak néhányat említsek a 22 szervezetből) is inspirálnak minket, és örömmel csatlakozunk kampányaikhoz, követeléseikhez, akcióikhoz vagy tüntetéseikhez.

Projektszinten, hasonlóan a többi magyar kisebb civil szervezethez, donorfügők vagyunk, vagyis általában olyan témán dolgozunk, amit a kiíró szervezet fontosnak tart, és szakmailag mi is egyet tudunk érteni vele. Ez a „piaci” kényszer állandó megújulásra sarkall minket: kedves témáink közé tartozik a nemek egyenlősége a pedagógiában, a közigazgatásban dolgozó nők pályáíve, a fiatal feminis-ták felkarolása, a nők a médiában téma, a nők és az ipar, a zöld átállás összefüggései és sajnos megkerülhetetlenül a genderellenes mozgalmak, hamis narratívák és káros intézkedések elemzése, ezek árnyalása a közvélemény felé.

NŐK EGYMÁSÉRT MOZGALOM (NEM!): A NEM! – Nők Egymásért Mozgalom egy rendszerkritikus, radikális feminista női aktivista csoport. Ez azt jelenti, hogy a nőket érintő negatív megkülönböztetés és elnyomás gyökerét a szervezetünk a kapitalista patriarchátus fogalmi kereteiben ragadja meg,⁷ és azt gondoljuk, hogy rendszerszintű változásra van szükség ahhoz, hogy a nők valóban egyenlővé válhassanak a társadalmunkban.

A szervezetünk 2018 nyarán indult el egy tág ismerési körből. A szerveződést az a felismerés vezérelte, hogy a legszűkebb környezetünkben és a saját bőrünkön is folyamatosan tapasztaltuk a nemi alapú elnyomás különböző formáit. Ennek eredményeképp kristályosodott ki, hogy az individuálisnak tűnő problémáink valójában egy tőről fakadnak, és hogy emiatt a közös tevékenységünket a nők társadalmi elnyomásának strukturális szempontjára szeretnénk irányítani.

Alakulásunk óta több különböző nőket érintő problémával is foglalkoztunk, működésünk elején többféle témán dolgoztunk szimultán, munkacsoportokban. Ebből az időszakból talán a legnagyobb figyelmet a betétgyűjtő akciónk kapta, aminek keretében sok budapesti közösségi helyen gyűjtöttünk higiénés eszközöket rászoruló nők számára, ezzel hívva fel a figyelmet a menstruációs szegénység jelenségére. Eközben több más projektünk is volt, például megjelentettünk három tiniknek szóló zine-t, két éven keresztül olvasóköroket szerveztünk, illetve egy női szervezetekből álló hálózat kidolgozásához is hozzákezdünk. A pandémia során változtattunk a működési stratégiánkon, és átálltunk a kampányok mentén való működésre: az első kampányunk *A pornó nem szex, a pornó erőszak* címmel futott, ennek keretében jelent meg a *Mércén* a problémát tematizáló cikksorozatunk, tartottunk több workshopot és előadást, illetve Budapesten városzerte plakátolással és matricázással próbáltuk felhívni a figyelmet arra, hogy a pornó alapvetően káros, a nőket lényegéből fakadóan kizsákmányoló iparág. A második, jelenleg is futó kampányunk címe *Legyen látható!*, amelynek keretében cikksorozat, előadások,

⁷ EISENSTEIN, 1978.

workshopok, plakátok és figyelemfelhívó akciók által tematizáljuk a házimunka láthatatlanságának problémáját, különös tekintettel arra a szempontra, hogy ezek a munkák miért hárulnak aránytalan mértékben nőkre.

REGINA ALAPÍTVÁNY MISKOLC: A jelenlegi formájában 2015 óta, regionális nőszervezetként működő REGINA Alapítvány Miskolc szerepének, illetve megközelítésmódjának bemutatását érdemes a háttér, az előzmények ismertetésével kezdeni. A szervezeti előd a REGINA Közhasznú Alapítvány volt, amely 2005-ben alakult meg Gödöllőn, de a története néhány évvel korábban kezdődött: a „REGionális Információk Nőknek, Anyáknak” kezdeményezés ötlete 2000-ben született, és 2002-ben öltött közösségi formát. A gödöllői székhelyű REGINA Alapítvány hozta létre – egyebek mellett – az Anyaközpontok Magyarországi Hálózatát.

A személyes kapcsolódásokat tekintve a REGINA Alapítvány Miskolc hátterét a Holdam Önségítő és Ismeretterjesztő Egyesület jelenti, amely 2007-ben alakult Miskolcon (2009-ben közhasznú szervezeti formára váltott). A Holdam a nőiség, az anyaság, illetve kifejezetten a szülés tudatos megélésének, valamint a gyermeket nevelő családok életének támogatására jött létre, szem előtt tartva a társadalmi hátrányokkal küzdő nők helyzetét is. Az utóbbi témakör került a fókuszba, amikor 2015-ben a Holdamhoz kötődő miskolci nők egy csoportja átvette a gödöllői alapítótól a REGINA működtetését, módosítva a szervezet elnevezését.

A REGINA Alapítvány Miskolc a társadalmi hátrányok csökkentésének céljával szorgalmazza az esélyteremtő kommunikációt, valamint hangsúlyozza, hogy a hátrányos helyzetű, szegénységben élő, roma csoportok esetében az autonómia elvi szintű biztosítása önmagában nem vezet a helyzet javulásához, ahhoz *empowerment* is szükséges. (Az utóbbi fogalom tartalmát magyar kifejezéssel visszaadni nem lehet, csak körülírni, kontextustól függően: például „képessé tétel”, „a szerepvállalás támogatása”, „helyzetbe hozás”). Továbbá, legyen bár a cél az egyenlőtlenségek csökkentése, a többségi társadalom tagjai nem léphetnek fel a kisebbséghez tartozók helyett – a közös fellépésben viszont lehet perspektíva, bizonyos feltételek megléte esetén. Vagyis, a REGINA lehetségesnek tartja az eltérő társadalmi hátterű – jelen esetben többségi társadalomhoz tartozó, városi értelmiségi, valamint kisebb településen élő, hátrányos helyzetű roma – nők közötti együttműködést, annak minden kihívásával együtt, a női élettapasztalat közös elemei, az ebből fakadó szolidaritás alapján.

Ebben a szellemben, a REGINA tagjainak közreműködésével zajlott le 2015–2016-ban a Borsod megyei Szikszóhoz közeli öt faluban – Magyarország egyik leg-hátrányosabb helyzetű térségében – az a projekt, amelyet a Hernád-völgye Roma és Hátrányos Helyzetűekért Egyesület pályázott meg, és amely fiatal roma nők, köztük kisgyermekes anyák bevonására, mentorálására épült, közösségfejlesztési céllal. Ennek keretében kiemelt téma volt az egészségfejlesztés, és baba-mama klub is indult az egyik faluban, Halmajon. A REGINA ezt követően két másik Borsod megyei településen kezdett terepmunkába: Ongán és Alsózsoltán. Jelenleg, 2022-ben, csak az utóbbi kisvárosban van folyamatban lévő projektje. 2019-től kezdve a REGINA Alapítvány Miskolc szorosan együttműködik a budapesti székhelyű EMMA Közhasznú Egyesülettel, amely az anyák társadalmi helyzetének javítását tekinti küldetésének.

UTCÁRÓL A LAKÁSBA! EGYESÜLET: Az Utcáról Lakásba! Egyesület célja, hogy minél több hajléktalanságban vagy lakhatási szegénységben élő ember költözhessen megfizethető lakásba. Hiszünk abban, hogy mindenkinek joga van a méltó lakhatáshoz és joga van ehhez minden segítséget megkapni. Ennek érdekében modellprogramokat dolgozunk ki és működtetünk, amelyekben önálló lakhatást nyújtunk hajléktalan és rászoruló embereknek.

A Kunyhóból Lakásba! programunk az Elsőként Lakhatást-szemléleten alapul. A jelenlegi lépcsőzetes elven működő hajléktalanellátórendszer nem képes reális és hosszútávon fenntartható kivezető utat nyújtani a közterületen élő hajléktalan emberek számára. Ez többszörösen igaz a kunyhóban élőkre, akik számára az intézményes ellátás egyértelmű visszalépést jelent életminőségükben. Az Elsőként Lakhatást-szemlélet és -módszer ezzel szemben a hajléktalan emberek elsődleges igényére reagál, vagyis önálló lakhatást kínál. Ebben a szemléletben az önálló lakhatás elérése nem a szociális munka végső célja, hanem a kiindulási pontja, ahonnan építkezni lehet. Az Egyesület programja az önkormányzatok szociális-bérlakás-állományában jelenlévő nagy számú, rossz állapotban lévő, lakhatásra alkalmatlan lakások hasznosítására is lehetőséget kínál. A bérlakások civil szervezetek, magánadományozók és a leendő bérlők bevonásával felújításra kerülhetnek, ami már önmagában nyereséget jelent az adott önkormányzatnak, a bérlőknek pedig hosszú távon fenntartható lakhatást biztosítanak. A Lakhatást Most! programunk szélesebb kör számára nyújt biztos lakhatást szociális lakásügynökségi keretek között. A lakásügynökséget magántulajdonú ingatlanok szociális bérlakáskénti hasznosítására hoztuk létre, amelyben egyesületünk együttműködési megállapodás keretében átveszi a tulajdonostól a lakás használati jogát, majd gondoskodik a bérbeadásról, az állagmegóváról, foglalkozik a bérlőkkel való kapcsolattartással, miközben üzemeltetőként, házkézelőként is működik. A bérlők a piaci albérletáraknál alacsonyabb bérleti díj ellenében lakhatják a lakásokat, továbbá intenzív támogatást kapnak szociális munkásainktól. Bárki alkalmas lehet bérlőnek, aki lakhatási nehézségekkel küzd: hajléktalan vagy hajléktalanságot megtapasztalt emberek, intézményben élők (családok átmeneti otthona, anyaotthon, hajléktalanok átmeneti otthona lakói stb.), szívességi lakáshasználók, méltatlan lakáskörülmények között élők. Ebben a programban kiemelt célunk a kisgyermekes családok támogatása. Jelenleg 37 egyesületi lakásban (26 önkormányzati és 11 lakásügynökségi), összesen gyermekekkel együtt 81 fő él, ebből 30 fő felnőtt korú női ügyfél.

Az Utcáról Lakásba! Egyesület, a Habitat for Humanity Magyarország és A Város Mindenkié csoport együtt indította el idén március elején az Ukrajnából menekülők számára a szolidáris lakhatás programot. Ennek keretei között magán-személyek ajánlják fel a lakásukat, vagy egy lakrészt menekült családok számára ingyen, vagy kedvezményes bérleti díj ellenében, 2 hét és 6 hónap közötti időtartamra. A beköltöző családokat szociális munkás kollégáink segítik a munkakeresésben, a gyerekek beiskolázásában és a hosszú távú lakhatásuk rendezésében. Célunk, hogy támogassuk az Ukrajnából Magyarországra menekült családokat, hogy minél biztosabb körülmények között élhessenek. Eddig már több mint harminc család lakhatását segítettük, közülük több mint húsz jelenleg is általunk közvetített lakásban lakik.

Az egyesületnek – mint szociálpolitikai műhelynek – kitzűzött célja, hogy a hazai lakáspolitikában változást érjen el az innovatív lakáspolitikai eszközök bevezetésével és a lakhatási nehézségekről szóló szakmai diskurzusokban való részvételével, illetve más szervezetekkel közösen lakáskonceptciók kidolgozásával. Ennek részeként a Budavári Önkormányzattal közösen dolgoztuk ki a Budavári Lakásügynökséget, amely egy speciálisan a kerület igényeire reagál, és a kerület közalkalmazottainak lakhatását segíti, továbbá a Budapest Intézettel közösen létrehoztunk olyan kézikönyvet is, amely átfogóbban a lakásügynökség létrehozásában segíti az önkormányzatokat. Aktívan részt vettünk, a Városkutatás Kft.-vel, valamint a Fővárosi Önkormányzat munkatársaival a Fővárosi Lakásügynökség indítása cselekvési tervének kidolgozásában. A cselekvési terv a Lakásügynökség pénzügyi modelljét, szolgáltatási elemeit, valamint a bevezetéshez szükséges lépéseket mutatja be.

HERSTORY KOLLEKTÍVA: A HerStory kollektíva a zöld, a feminista, a vidéki női közösségi és az élelem-önrendelkezési mozgalmi terek metszetében helyezkedik el, ezek előzményeire épít. Szakmai fókuszában egyforma súllyal szerepelnek a zöld, a feminista és a gondoskodás válságával kapcsolatos szempontok. A HerStory kollektíva abból a feltételezésből indul ki, hogy a szolidáris és fenntartható társadalmi működés előfeltétele, hogy a természeti erőforrások és a nők ne legyenek kizsákmányolva.⁸ Ebben az értelemben a HerStory kollektíva a 2002-ben kidolgozott REGINA (Regionális Információk Nőknek, Anyáknak) Modell Program mozgalmi folytatása.⁹

2020 tavaszán, a Szolidaritási Akciócsoportban részt vevő civil szervezetek által életre hívott mezőben megszületett az a centrális mozgalmi tér, amely komplexen integrálni tudja a környezetvédelem, az élelmezés, a gondoskodás, a feminizmus és a társadalmi szolidaritás eszményeit és szempontrendszerait. E komplex szempontrendszerek figyelembevételére szükséges, ha társadalmilag egyenlőbb és környezetileg fenntarthatóbb társadalmat kívánunk létrehozni. A HerStory heti rendszerességgel tartott találkozóihoz civilek, aktivisták kutatók és diákok csatlakoztak. Az elsőként csatlakozó érdeklődők, akikből később aktívan szerveződő tagok lettek, szinergiákat láttak saját tevékenységeik, személyes érdeklődésük és az alakuló HerStory csoport céljai között.¹⁰

A csoport valós igények mentén, organikusán alakult a következő szervezetek és hálózatok anyagi és szakmai támogatásával: Magyar Permakultúra Egyesület, Tudatos Öregedés, ESSRG – Környezeti Társadalomkutatók Csoportja, Szolidaritási Akciócsoport, Szolidáris Gazdaság Központ, Közgazdasági- és Regionális Tudományi Kutatóközpont.¹¹

⁸ MELLOR, 1997.

⁹ MILÁNKOVICS-KÖVESDI, 2013.

¹⁰ A HerStory Kollektíváról és annak kialakulásáról részletesen: *HerStory Kollektíva*, 2021.

¹¹ Lezárt projektek: weboldalfejlesztés: <https://tudatosoregedes.hu/herstory/> (Utolsó letöltés: 2022. június 17.); Inspires projekt: <https://www.essrg.hu/en/herstory-collective-on-the-inspires-e-learning-platform/> (Utolsó letöltés: 2022. június 17.); Interjú videók: <https://tudatosoregedes.hu/herstory/2021/11/13/emese-tortenete/> (Utolsó letöltés: 2022. június 17.)

A tevékenységük során milyen speciálisan a nőket érintő problémákat látnak?

EMMA EGYESÜLET: Az Egyesületünk egyik legfontosabb fókuszpontja az anyává válás időszaka. Úgy gondoljuk ugyanis, hogy ebben a periódusban összesűrűsödik a női életút minden jelentős kihívása. A feminista mozgalmak vívmányai és eredményei csak nagyon kis mértékben voltak képesek hatást kiváltani az anyák között: a várandósság, a kisgyermeknevelés éveit szinte érintetlenül hagyták az egyenjogúsági törekvések. Az anyává válás időszaka ezért egyfajta státuszvesztéssel jár együtt a nők számára. Ennek a folyamatnak a feltárása, megértése és az ehhez vezető gyökérokok felszámolása kritikus a nők, az anyák mentális és testi egészsége, valamint társadalmi helyzetük javítása érdekében is. Kritikus emellett a teljes társadalom működése szempontjából is, ezért abszolút prioritásként tekintünk arra, hogy a nőket életük minden pontján, annak minden pillanatában – anyaságukban is – megillessa a méltóság, a biztonság, a szabadság és az önrendelkezés.

KINCS: Kopp Mária kutatásainak fontos kérdésköre volt, hogy az átalakult kulturális, történelmi-társadalmi helyzetben hogyan lehet új típusú együttműködést kialakítani nők és férfiak között és hogyan lehet a megváltozott viszonyok okozta új kihívásokra jó megoldást találni. *„Alapvető cél, hogy ne állítsuk szembe a női és férfi érdekeket. A család, a férfi, a nő és a gyermekek egységének, harmóniájának erősítésére van szükség.”* – írta *A gender-kutatások népegészségügyi és demográfiai jelentősége* című tanulmányában.¹²

Intézetünk az Európában megszokott, a nőket és a férfiakat sokszor egymással is szembeállító, genderszemléletű kimutatásokkal szemben olyan rangsort készített (KINCS Nők Lehetőségeit Vizsgáló Index), amely a nők egész életét lefedő területeket és a nők lehetőségeit vizsgálta. A mutatóban az is megjelenik, hogy a nők elsősorú többségének az életében kiemelt helyen szerepel az anyaság és a szülés is, csakúgy, mint a tanulás, az egészség, a munkaerőpiaci érvényesülés és a közéleti aktivitás, amelyek mind helyet kaptak a rangsorban. Az adatok alapján látszik, hogy Magyarország sok szempontból egyedülálló lehetőségeket biztosít, és így támogatja a nők könnyebb érvényesülését. Az Európai Unió 27 országát, illetve az Egyesült Királyságot magába foglaló rangsorban Magyarország előkelő helyet foglal el, Finnországgal együtt a 2. helyen áll.¹³

A munkaerőpiaci lehetőségek területén az élmezőnybe tartozunk, hiszen nálunk volt az ötödik legalacsonyabb a női munkanélküliség és a jövedelmi szegénység kockázatának kitett nők aránya Európában, ráadásul hazánkban létezik kifejezetten nőket célzó adókedvezmény (a négygyermekes anyák SZJA-kedvezménye). 2019-ben a 20–64 éves korosztályban a nők foglalkoztatási rátája 67,6% volt, amivel a második legnagyobb növekedést értük el az Unióban. 2020-ban már 71,9%-ra emelkedett, ami 12,9 százalékponttal magasabb, mint 2010-ben.

A nők képzési lehetőségei kapcsán elmondható, hogy Magyarországon a 25–64 év közötti nők nagyjából harmada rendelkezik felsőfokú végzettséggel, 2021-ben ez az arány 33,8% volt. A friss diplomások között ma már az Unió valamennyi

¹² KOPP, 2010.

¹³ KINCS, 2021. A további adatok is ebből a kutatásból származnak.

államában több a nő, Magyarországon a végzős diplomások 60,4%-a nő volt, amivel meghaladtuk az uniós átlagot, 2020-ra pedig 62,6%-ra emelkedett az arányuk.

Az egészségügyi lehetőségeket tekintve a magyar védőnői ellátás olyan hungarikum, amelyhez hasonló csak Belgiumban, az Egyesült Királyságban, Dániában és Hollandiában van, azzal a különbséggel, hogy ezen országokban csak közvetlenül a szülés utáni időszakra korlátozódik ez a szolgáltatás, míg nálunk már a várandósság alatt biztosított. A gyermekvállaláshoz kapcsolódó lehetőségek terén Magyarország kivételes abból a szempontból, hogy nálunk fél évig jár a 2021 júliusa óta a fizetés 100%-át kitevő, a nettó bért meghaladó csecsemőgondozási díj (CSED), amit a gyermekgondozási díj (GYED), majd a gyermekgondozást segítő ellátás (GYES) követ a gyermek hároméves koráig. Mindez kiegészül a nők munkavállalási lehetőségeit tovább bővítő gyermekintézmények hálózatával, amely nemcsak nyitva áll minden család előtt, de jelentősen csökkenti a gyermeknevelés költségeit is. A bölcsődei ellátást biztosító férőhelyek száma 2010 óta 70%-kal növekedett.

A nők közéleti szerepvállalásának mértéke tükröződik például a három hatalmi ágon belüli és a vezető állásokban való részvételi arányokkal. Az Unió 19 tagállamában az összes képviselő kevesebb mint harmada volt a nő, Magyarországon az előző ciklusban ez 12,6% volt, a most (2022-ben) indulóban pedig 13,6%. Magyarország történetében először – 2022 májusától – választottak meg nőt köztársasági elnöknek. Az igazságszolgáltatásban a legfelsőbb bíróságok tagjai között nyolc tagállamban volt több a nő, mint a férfi, köztük Magyarországon is, 2021-ben 61,8% volt az arányuk. A vezető beosztásban dolgozó nők aránya, meghaladva az uniós átlagot, Magyarországon 39,4%, mely értékkel a hatodik helyen állt a listán.

A fentiek alapján elmondható, hogyha egy ország biztosítja a nők számára a választás lehetőségét, támogatja őket a gyermekvállalás és a munka összeegyeztetésében, egyáltalán elismeri a gyermekvállalással járó különleges helyzetüket, akkor az sokkal hatékonyabb segítséget jelent, mintha a nők és a férfiak közötti vélt társadalmi versenyhelyzetre próbálna reagálni.

Ugyanakkor azt is látni kell, hogy az átlagostól jelentősen eltérő helyzetben vannak a cigány származású nők. Iskolai végzettségük, foglalkoztatottsági szintjük, jövedelmük alacsonyabb. Egészségi állapotuk rosszabb, az egészségügyi és szociális ellátórendszerekhez való hozzáférésben is nagyobb hátrányt szenvednek. A roma nők kiszolgáltatottságának egyik alapvető forrása az alacsony iskolai végzettség, és az ebből fakadó hátrányos munkaerőpiaci pozíció. Elsőrendű feladat, hogy minél korábbi életkortól, koncentrált eszközökkel támogassuk iskolai és munkaerőpiaci esélyeik növelését. Az össznépeségben a nők foglalkoztatottságának aránya a roma nőkéhez képest 2,6-szor nagyobb, valamint a roma nőket saját népességükön belül is hátrány éri; fele akkora az esélyük a foglalkoztatottságra, mint a roma férfiaknak. Emellett egy roma nőnek 3,4-szer nagyobb esélye van a munkanélküli státuszra, mint a nem roma nőknek.

A romák életkörülményei, a szociokulturális hátrányból fakadó tájékozatlanság, és a magasabb egészségkockázatoknak való kitétség következtében a roma nőknek rosszabb az egészségi állapota.¹⁴ A korai, nem tervezett gyermekvállalás

¹⁴ Társadalmi Felzárkózási Stratégia, 2020.

a roma nők életútját, iskolai és szakmai karrierjük kibontakozását nagyban meghatározza. A tanulás, a megfelelő partnerkapcsolat kialakítása, az otthonteremtés, a munka és a karrier ugyan jelen van a vágyaik és terveik között, ehhez azonban nem társul a rövid- és hosszútávú célok meghatározása. Esetükben mind a párkapcsolatot és családalapítást, mind pedig a tanulási utat gyakran az esetlegesség és véletlenszerűség jellemzi.

NŐI ÉRDEK: Szomorúan kell kijelentenünk, hogy jelen pillanatban a legakutabb nőket érintő problémák ugyanazok, mint évtizedekkel ezelőtt. Ezek közül az első a nők elleni erőszak. Az elmúlt hónapokban kényszerláthatáson, vagy közvetlenül utána, több gyermeket gyilkolt meg az apjuk, és mindegyik eset hasonlóan zajlott: a gyilkosságot az anya (és egy esetben a gyerekek) korábbi bántalmazása és válás előzte meg, és mindegyik elkerülhető lett volna, ha a hatóságok komolyan veszik az anyák segítségkérését, nem elfogultak a nőkkel szemben, a „gyerekek idejét” komolyan veszik, vagyis a döntések nem húzódnak el évekig, és megtörténtek volna azok a szabálmódosítások, amiket mi és tagszervezeteink évek óta javasunk, minden nyilvános anyagunkban megjelennek és minden döntéshozónak elküldtük őket már legalább egyszer.¹⁵ Nagy problémát jelent az is, hogy míg konzervatív oldalról a „gender” szó erőteljes támadás alatt áll, olyannyira, hogy az ezt kutató egyetemi szakokat is megszüntették, s a radikális feministák értelmezését (gender mint társadalmi nem, vagyis nők és férfiak) és a posztmodern transzmozgalom/queer tudományok értelmezését (gender mint választott identitás, mint fluid koncepció) szándékosan összemossák, és politikai ellenségkép-képzésre használják fel, addig progresszív oldalról az identitáspolitika által ihletett nemsemlegesség, a „nő” kategóriájának elmosása zajlik, ami nagyon nehezíti az olyan, rendkívül egyszerű célok üzését, mint hogy legyen 50%-os női kvóta a pártlistákon, egészen addig, amíg nem tesszük lehetővé nagyobb arányban a nők részvételét a politikában, vagy akár az, hogy az emberkereskedelem áldozatait és a kislányokat is előszeretettel használó férfi klienseket is büntessük meg az egyenlőség-modell (korábban: svéd vagy abolicionista modell) jegyében. De ilyen elérendő cél lenne az is, hogy a nők, lányok, asszonyok, anyák boldogan, önfelédten viszonyulhassanak a saját testükhöz, annak integritását tartsa mindenki tiszteletben, a szépségkultuszt ne az erőszakos pornó és a mesterséges szépészeti beavatkozások diktálják, és legyenek számukra elérhető, biztonságos női terek.

NEMI: A nők és férfiak közötti, nemi alapon működő, globális és lokális egyenlőtlenségeket strukturálisnak tartjuk, és úgy gondoljuk, hogy nem a problémák tüneti kezelésére van szükség, hanem gyökeres társadalmi változásra. Álláspontunk szerint ezek az egyenlőtlenségek a fennálló rendszerben folyamatosan újratermelődnék és egyúttal elfedésre kerülnek, s így a *status quo* fenntartói. A nők elleni erőszak gazdasági és kulturális dimenziói egymást teszik lehetővé és egymást erősítik – így például a nők elleni szexuális erőszakot és a nők gazdasági elnyomását egymással összefüggésben értelmezzük.

¹⁵ Lásd erről itt: <https://nokjoga.hu/segitoknek-szakmai-es-politikai-donteshozoknak/> (Utolsó letöltés: 2022. június 12.)

A magyar nők helyzetét a rendszerváltás óta a strukturális elszegényedés jellemzi.¹⁶ Ennek okai a munkanélküliség megnövekedése, illetve a nemek közötti munkamegosztás aránytalansága, mind a munkaerőpiacon, mind az otthonokban végzett, láthatatlan munka területén. Ezek a munkaerőpiaci egyenlőtlenségek és körülmények úgy jelennek meg, hogy a női munkavállaló hátrányt szenved el, ha gyermeket vállal, illetve idős szüleit vagy más, tartósan beteg vagy fogyatékos-sággal élő családtagját ápolja – mindeközben a munkakörülmények a legtöbb nő számára nagyon kizsákmányolóak, így sokan inkább a család szférájába próbálnak visszahúzódn.¹⁷

A bérmunkaerőpiacon jellemző a vertikális és a horizontális nemi szegregáció. Az Európai Unióban a nemek közötti bérszakadék átlagosan 14,1%-os, míg Magyarországon ez 18,2%.¹⁸ A vezető pozíciók jó részét férfiak töltik be, míg az ún. „rózsaszín galléros” szakmákban, mint az egészségügyi szakdolgozók, ápolók, tanárok, gyógypedagógusok, szociális szakmák, a fizetések és a munkakörülmények méltatlanok. Ezekben a szakmákban pedig, ha jelen is vannak férfiak a munkahelyeken, ők gyorsabban és könnyebben kerülnek vezető, jobban fizető pozíciókba.¹⁹ A magyar roma nők egyrészt felülreprezentáltak a társadalom leszakadó, a többségtől egyre inkább szegregáltan élő szegényei között,²⁰ másrészt a fizetett bérmunkaerőpiacon megkülönböztetés áldozatai, amellet, hogy őket is, mint minden nőt, sújtják az anyasággal járó megkülönböztetés és hátrányok a munkában.²¹ Mindezeket tetézik az országot szétszabdáló területi egyenlőtlenségek.²²

A fenti gazdasági tényezők komoly hatással vannak és fontos szerepet játszanak a nők elleni erőszak, a párkapcsolati és a családon belüli erőszak fenntartásában és újratermelésében. A hazai köztudat és jogrendszer nem kezeli megfelelően a nők elleni erőszakot.²³ Az áldozatvédelem nem valósul meg elégségesen: a problémák nincsenek megnevezve, és az ellátórendszer nem reagál, nincs érdemben felkészülve a problémákra, és az áldozatközpontú és terápiaközpontú megközelítés is nagyon kezdetleges fázisban van.²⁴ A nők elleni erőszak és a lakhatási válság összefüggései szorosak: a lakhatásukat elvesztő nők nagyon gyakran nők elleni vagy családon belüli erőszak áldozatai, illetve emellett sokan visszamennek, illetve inkább benne maradnak bántalmazó kapcsolatokban, hogy ne veszítsék el a lakhatásukat.²⁵ Ma Magyarországon a becslések szerint 200,000 nő él bántalmazó kapcsolatban.²⁶

A nők elleni erőszak egyik legnyilvánvalóbb tere a szexipar, ahol többségében női testeket használnak és zsákmányolnak ki a profit megszerzéséért. Magyarország a rendszerváltás után a pornóipar egyik epicentrumává vált – ez

¹⁶ FODOR, 2001; CZIBERE, 2012.

¹⁷ GREGOR-KOVÁTS, 2018.

¹⁸ Európai Bizottság, 2021a.

¹⁹ Európai Bizottság, 2021b.

²⁰ SZALAI, 2007.

²¹ KÓCZÉ (SZERK.), 2010.

²² CZERVÁN, 2016.

²³ Lásd például: NYÚL ET AL., 2018. a nemierőszak-mítoszok elfogadottságáról.

²⁴ PATENT, 2019.

²⁵ DÉS-PÓSFAL, 2020.

²⁶ Európai Unió Alapjogi Ügynöksége, 2014.

szoros összefüggésben áll a ténnyel, hogy magyar nők tömegei szegényedtek el, és kényszerültek részt venni az iparban, míg a külföldi producerek (és hazai közvetítők) profitáltak ebből. Mindeközben a szexipar a modernizáció, a „fejlődés” egyik „fokmérőjeként” kereteződik.²⁷ Ez a folyamat a napjainkban is tart, és amellett, hogy a jelenlegi jogrendszer nem bünteti a prostitúció használóit, a szexipart normalizáló diskurzusok uralják a közbeszédet, elfedve az erőszakot.

A pornóipar terjeszkedésének hatására kultúránkat és a szexualitásról alkotott képünket áthatja a pornifikáció, a pornó kultúrájának normalizálása.²⁸ A fiatalok a pornóból „tanulják” a szexualitást, és – az egyidejűleg a szexualitást tabusító és a szexipart normalizáló hazai környezetben – nem elérhető a párkapcsolatok dinamikáit, a nemi szerepeket, az érzelmeket és az intimitást tematizáló, átfogó pornókritikus szexuális nevelés számukra a jelenlegi intézményrendszerben. A szexuális erőszaknak és a szexuális célú emberkereskedelemnek különösen kitettek azok a fiatalok, elsősorban lányok és fiatal nők, akik az intézményrendszerben, a gyermekvédelmi ellátórendszerben nőnek fel.²⁹

REGINA ALAPÍTVÁNY MISKOLC: A REGINA Alapítvány Miskolc munkatársai nemcsak társadalomtudományi szakirodalomból és szakmai fórumokon szereztek tudást a magyarországi – különösen az északkeleti országrészben élő – roma nők helyzetéről, hanem terepmunkájuk során közvetlen tapasztalataik, személyes kapcsolataik révén is. Nem voltak ismeretlenek számukra azok a hátrányok, amelyekkel a korai gyermekvállalás és családalapítás miatt sokszor alapfokú végzettséget sem szerző roma nők szembesülnek az életük során, ideértve nemcsak a munkavállalási lehetőségek korlátozottságát, de a bántalmazó kapcsolatból való kilépés ellehetetlenülését is. Az ismeretek bővüléséhez vezetett, amikor a REGINA 2016-ban konzultációs kapcsolatba került az (akkor még budapesti székhelyű) Európai Roma Jogok Központjával (European Roma Rights Centre, ERRC), amely szervezet éppen ún. „emberi jogi tényfeltárást” folytatott a roma nők helyzetéről a reprodukatív egészség vonatkozásában, különös tekintettel a szülészeti ellátásra. Ekkoriban derült fény bizonyos diszkriminatív jelenségekre, amelyekről a médiából is értesülni lehetett. Az egyik miskolci – állami egészségügyi intézményként működő – kórházat az Egyenlő Bánásmód Hatóság megbírságolta egy roma fiatalasszony bejelentése nyomán, aki azt panaszolta, hogy gyermeke születésekor rasszista szidalmakkal és fenyegetésekkel illette őt egy szülésznő és egy szülésorvos. Ezt követően az említett jogvédő szervezet, az ERRC közérdekű igényérvényesítés keretében indított pert ugyanazon intézmény ellen, egy olyan intézkedés kapcsán, amely a gyakorlatban megnehezítette, hogy a hátrányos helyzetű roma kismamák mellett kísérő családtag lehessen jelen a szüléskor (noha a kísérőhöz való jogot az egészségügyi törvény minden szülő nőnek biztosítja a vajúdás és szülés idejére, köztük a 18 év alattiaknak „kétszeresen” is, hiszen a kiskorúaknak eleve joguk van kísérőre a kórházi tartózkodás alatt). Kiderült ugyanis, hogy a kórház pénzért, ráadásul méltánytalanul magas összegért biztosította azt az egyszerűhasználatos

²⁷ GREGOR-CsÁNYI-DÉS, 2020.

²⁸ DINES, 2010.

²⁹ VIDRA-SEBHELYI-BARACSI-KATONA, 2015.

védőöltözetet – hivatalos elnevezése „zsilipruha”, közismert neve „kispapa-szett” –, amelyet a szülőszobán a kísérőnek viselnie kell az intézmény házirendjének értelmében. Később a bíróság – első- és másodfokon is – jogsértőnek és megszüntendőnek ítélte ezt a gyakorlatot, és bírságot is kiszabott a kórházra. Miközben a per zajlott, a REGINA Alapítvány Miskolc – átmeneti megoldásként – adománygyűjtést indított a közösségi médián keresztül, hogy a gyermeket váró, rászoruló környékbeli roma családok ingyenes „kispapa-szett”-hez juthassanak. (A tapasztalatok alapján egyébként a roma családokban nem a leendő édesapa – a „kispapa” – merül fel mint kísérő, hanem általában a kismama édesanyja vagy más női családtagja). A REGINA Alapítvány munkatársai számára a védőöltözetek kiosztása kapcsán derült ki, hogy Miskolc környékén sok roma család emlékezetében élnek történetek arról, hogy egyik vagy másik gyermek születésekor az édesanya rossz bánásmódot tapasztalt a kórházban. A beszámolókból kirajzolódó kép alapján úgy tűnt, hogy különösen a fiatalon (tizenévesen), illetve a kísérő nélkül szülők vannak kitéve ilyen traumának.

UTCÁRÓL A LAKÁSBA! EGYESÜLET: Az ügyfeleinkkel folytatott szociális munka során óhatatlanul feltűnnek olyan vonások, sajátosságok az esetekkel kapcsolatban, amelyek a nemek közötti különbségekre vezethetőek vissza, így speciális, nőket érintő problémakörrel találjuk szemben magunkat.

Nemtől függetlenül az életvitelszerűen közterületen tartózkodók rendkívüli módon kiszolgáltatott helyzetben vannak a vagyon elleni és erőszakos bűncselekményeknek. Emiatt nagyon ritka, hogy nők egyedülállóként éljenek az utcán, hiszen a férfi többségű hajléktalan populációban sokkal nehezebben tudják egyedül megvédeni értékeiket és testi épségüket. Kapcsolataik alapja sokszor a ráutaltságban keresendő. Amikor megkezdjük új ügyfeleinkkel a szociális munkát, esetenként már a beköltözéssel egyidejűleg vagy a bizalmi kapcsolat kialakulása során felszínre kerülnek párkapcsolati anomáliák és az az alapvető probléma, hogy a kapcsolat alapját nem a szeretet adja, hanem egy szociális és gazdasági kényszer, egy nagyon erős egymásráutaltság. Sokszor talán ilyenkor “engedik” csak meg maguknak azt, hogy szembenézzenek a párkapcsolatuk árnyoldalával is. A napi túlélésért folytatott küzdelem során ezek a problémák háttérbe szorultak, mert olyan alapvető szükségletek fedték el, minthogy legyen mit enni, mivel fűteni és hol aludni.

Megjelenő probléma a családon belüli bántalmazás és ennek különböző formái is, elsősorban a lelki és szóbeli bántalmazás, és esetenként a fizikai erőszak. Noha ez a jelenség a társadalom minden rétegében tetten érhető, ügyfeleink még kiszolgáltatottabbak a társadalmi kirekesztettségük és anyagi depriváltságuk okán. Mindez az esetek döntő többségében a női ügyfeleinket sújtja. Nagy kihívást jelent a szociális munkásnak beavatkozni a bántalmazó kapcsolatokba, hiszen ezek sajátos dinamikával bírnak, és a kevésbé kiszolgáltatott helyzetben lévő nők számára is rendkívüli kihívást jelent a kapcsolatból való kilépés. A hajléktalan nők esetében a kilépést valamelyest megkönnyítő anyagi függetlenség megteremtése sokszor lehetetlen, illetve szociális hálójuk gyengesége is a kapcsolatban maradás esélyét növeli. Amennyiben ügyfeleinknél bántalmazásról szerzünk tudomást, az esetkezelés fő célja lesz, hogy az áldozatot támogassuk. Amennyiben felmerül a kilépési szándék, akkor igyekezünk ennek lehetőségét megteremteni, úgymint a szükségleges

gazdasági-lakhatási feltételek előteremtése, önálló jövedelemhez jutás segítése, és a bántalmazás során leépült önbecsülés visszaépítése. Kis civil szervezetként sajnos végesek a lehetőségeink, és jelenleg nem áll rendelkezésünkre olyan krízislakás, amelyet erre a célra tudnánk fenntartani. Egyik esetünk során a bántalmazás kiderülésekor a pár bántalmazó tagja is jelen volt. Ilyen esetben fontosnak tartjuk, hogy nyíltan kommunikáljunk a korábban megtörtént fizikai bántalmazásról. Az áldozatot teljes támogatásunkról biztosítottuk, és a bántalmazó fél felé jeleztük, hogy nem fordulhat elő újra a fizikai erőszak. Elengedhetetlennek tartjuk a családon belüli és párkapcsolati bántalmazás kezelésére specializálódott szervezetekkel való szoros együttműködést. Ennek keretében szociális munkásaink részt vettek a Nők A Nőkért Együtt az Erőszak Ellen Egyesület (NANE) által szervezett képzésen, majd tudásukat visszacsatornázták, az egyesületünk többi tagjának is tartottak érzékenyítést a témával kapcsolatban.

A hajléktalanságban élő emberek több okból kifolyólag nehezen tudnak hosszú távú, legális, bejelentett munkahelyhez jutni. Az életkor, a nem, az etnikai hovatartozás, a rossz egészségügyi állapot, vagy a megfelelő végzettség hiánya mellett a lakcím nélkülség tovább csökkenti az esélyeiket a munkaerőpiacon, emiatt általában alkalmi jelleggel dolgoznak. A közterületen élő hajléktalan párok esetében az is nagyban hátráltatja a munkavállalást, hogy általában csak a pár egyik tagja tud dolgozni, mert a lakóhely felügyelet nélkül hagyása sokszor betöréshez, lopáshoz vagy egyszerű rongáláshoz vezet. Ugyanakkor rendkívül veszélyes lehet, ha a nő egyedül marad az erdőben a sátrat vagy kunyhót védelmezni. Emiatt a párkapcsolatban élők igyekeznek együtt mozogni, ami munkavégzés esetében nehezen kivitelezhető, ezért hátráltatja a munkavállalást. Tapasztalatunk szerint a férfiak sikeresebben tudnak elhelyezkedni a munkaerőpiacon mint a nők. Ennek oka egyrészt, hogy mint a társadalom egészében, úgy esetükben is megjelennek a jövedelmi egyenlőtlenségek a nemek között, továbbá az alkalmi jellegű, alacsony iskolai végzettséget igénylő munkák többsége fizikai munka, amit férfiak könnyebben látnak el. Amikor a pár bérlakásba költözik, akkor valamivel javulnak az érintettek munkaerőpiaci esélyei, viszont a háztartás vezetése és a gyermeknevelés, a többségi társadalomhoz hasonlóan továbbra is a nőkre hárul.

HERSTORY KOLLEKTÍVA: A nők elnyomását tematizáló feminista szervezetek jelen vannak a magyar közéletben és az aktivista térben, ennek ellenére a HerStory kollektíva tagjai megerősítették, hogy kevés olyan kezdeményezést ismernek a hazai szinten, amely környezeti érzékenységgel fordul a társadalmi problémák tematizálása felé.

„A hazai feminista és női szervezetek nem foglalkoznak az élelmentermelés és élelem-önrendelkezés témakörével. Nem kapcsolják össze a gondoskodás válságával és a klímakatasztrófával, amelyek a tőkés termelési mód következményei.” (Kutatási Agenda kérdőív)³⁰

³⁰ A HerStory Kollektíva által kidolgozott módszertan, amely egy bizonyos témakör felmérését és jellemzően alulkutatott témák beazonosítását segíti strukturált kérdésekkel.

„A HerStory a vidéken élő nők, a zöld mozgalomban aktív nők és az élelem és gondoskodás mindennapi terheivel szembesülő nők tapasztalati tudását szeretné kihangsúlyozni. Érdekérvényesítési és kutatási folyamatok összekapcsolásán dolgozik a HerStory.”
(Kutatási Agenda kérdőív)

A HerStory alapfelvetése, hogy az emberi társadalmak új utakat, megoldásokat, rendszereket kénytelenek keresni és találni. Hogy nézzenek ki ezek az új rendszerek? Milyen alapvető változtatásokra van szükség? Világszerte a nők végzik a gondoskodási és a kisgazdasági munkák döntő részét. A nők múltja, jelene és szándékai ezért alapvetően fontosak a jövő irányainak meghatározásában. Az egyik cél tehát összegyűjteni és láthatóvá tenni a nők történeteit és valóságát az élelmiszerrendelkezéssel, vidéki étellel, önellátással és az ezzel szorosan kapcsolódó gondoskodási válsággal kapcsolatban. A másik cél segítséget nyújtani a gondoskodással, az élelmiszerrel kapcsolatos, leginkább a nőket érintő nehézségek megoldásában.

Milyen gyakorlati tapasztalataik vannak a nemek közti egyenlőtlenségek kapcsán?

EMMA EGYESÜLET: Bár a fent említett probléma az anyák életútjának minden pontját áthatja, különösen erőteljesen jelenik meg az egészségügyi (ezen belül is legerőteljesebben a szülészeti) ellátórendszerben. A gyermeket vállaló nők jelentős része súlyos pszichés és testi traumákkal érkezik meg az anyaságába, hiszen már gyermeke születésekor szembesül azzal, hogy alapvető jogai sérülhetnek meg akkor, amikor a legsebezhetőbb, és semmiféle beépített gát nincsen a rendszerben, amely ettől megvédené őt. Az erőszak ezen formáját a társadalom hallgatóságos konszenzusai mentén teljes csend övezi, így a traumák feldolgozásához is csak ritkán kapnak adekvát segítséget az anyák. Emiatt az EMMA Egyesület teljes működése során kiemelt figyelmet szentel a nők történeteinek és annak, hogy ezeket ítéletmentes közegben oszthassák meg. Hiszünk abban, hogy meg kell történnünk a csendet, és el kell érniünk, hogy a nők sérelmére elkövetett mindenféle erőszakkal szemben hathatósan lépjen fel a társadalom. Tekintettel arra, hogy ezek a traumák az anyaság legelső pillanataitól hatnak, és alapjaiban befolyásolják a nők egészsége mellett a családok dinamikáján keresztül a társadalmi rendszerek működését is, óriási jelentősége van annak, hogy a szülészeti erőszak minden formáját a lehető leghamarabb felszámoljuk. Bár a feladatban rejlő kihívás óriási, mégis prioritást kell élveznie. Egyfelől, mert a szülés során szerzett sérülések egyfajta origóivá válnak az anyák problémáinak – ezek talaján tud ugyanis kialakulni számtalan pszichés és fizikai betegség, párkapcsolati probléma. Másfelől ennek a kérdésnek a megoldása modellként szolgálhat ahhoz, hogy az anyák érdekeit szem előtt tartsa a társadalom összes többi rendszere is.

KINCS: A Világbank *Women, Business and the Law 2021*³¹ 190 országot vizsgáló kiadványának főbb kérdései, hogy ugyanazok a jogok és lehetőségek illetik-e meg a nőket az élet különböző területein, mint a férfiakat. Az eredmények alapján összességében a vizsgált országok a legtöbb reformot a nők fizetését érintő törvényekben

³¹ *Women, Business and the Law, 2021.*

hajtották végre. Magyarország a vizsgált mutatók szerint, a női egyenjogúságot tekintve a 3. helyen áll. A női, illetve a családayai szerepek jelentős mértékben felértékelődtek, ugyanakkor szükséges, hogy a nők – a családban betöltött szerepük mellett – a munka világában is helyt álljanak. A 2010-es családbarát fordulatot követően a kormány éppen ezen a területen támogatja a magyar családokat: arra törekszenek, hogy a nőknek ne kelljen választaniuk a gyermekvállalás és a szakmai előmenetel között, hanem a kettőt együtt valósíthassák meg.

A KINCS egyik 2019-es felmérése³² a családi szerepeket vizsgálta. 10-ből 8 válaszadó szerint a családayai szerep legalább annyit ér, mint munkahelyen dolgozni, illetve a többség szerint (81%) a kisgyermekes édesanyáknak a rugalmas munkavégzés a legmegfelelőbb. A rugalmas munkaidő nagymértékben segítheti a családi élet, az ebből adódó kötelezettségek és a munkavállalói lét összeegyeztetését.

A KINCS korábban már említett rangsorából³³ jól látszik, hogy Magyarország azok közé az országok közé tartozik, amely a nők számára egyre több lehetőséget nyújt. A jelenlegi családpolitika célja, hogy a lehető legszélesebb eszköztárral segítse azokat, akik gyermekre vágnak, gyermeket nevelnek és közben dolgoznak is. A szakpolitika hozzájárul ahhoz, hogy a nők és a férfiak közötti munkamegosztással kapcsolatos társadalmi berögződések oldódjanak, és minél kiegyenlítettebb legyen a szülők szerepvállalása a gyermeknevelésben.

Amikor az elmúlt évtized legjelentősebb eredményeiről beszélünk, elmondható, hogy tíz év alatt hazánkban a nők minden csoportjának javult a helyzete, szinte minden területen Magyarország előrelépése volt az egyik legnagyobb az uniós tagállamok közül.

2020-ban már 2 millió 94 ezer nő dolgozott éves átlagban, 233 ezerrel több, mint 2010-ben. A nők foglalkoztatási rátájának növekedése a 2. legnagyobb volt az Európai Unió tagállamai között, az uniós átlag duplája. A 3 évesnél fiatalabb gyermeket nevelő nők foglalkoztatási rátája tíz év alatt közel másfélszeresére nőtt, és jelentős volt az emelkedés a hat év alatti gyermeket nevelő nők körében is. Az iskolás gyermeket nevelők foglalkoztatottsága pedig ma már 90%-hoz közelít. Egy évtized alatt a legnagyobb mértékben azon édesanyák foglalkoztatása nőtt, akik három vagy több gyermeket nevelnek. A nők munkanélküliségi rátájának csökkenése 5. legnagyobb volt az Unióban, az uniós átlag közel háromszorosa.

NŐI ÉRDEK: Évtizedek alatt felgyülemlett tapasztalataink szerint a nemek közti egyenlőtlenség alapvetően két dologról szól: a hatalomról, azaz, hogy ki és mennyire fér hozzá javakhoz, döntésekhez, szabadidőhöz, vezető pozíciókhoz, egészséges, erőszakmentes élethez, extrém esetben egyáltalán az élethez, és az emberképről, azaz ahogy Simone de Beauvoir örökbecsű művében megírta, a nő csupán a „második nem”, a viszonyítási pont mindig a férfi. Ha a viszonyítási pont a férfi, akkor a lányok, nők biológiai valóságát, igényeit a középületek és a gyógyszeripar is mellékesnek tartja, meg sem látja. Az anyasághoz, a gondoskodáshoz fűződő csodálatos érzésekkel, érzetekkel, érzelmekkel és speciális igényekkel senki sem foglalkozik, annak rossz hírért kelti, vagy „nemsemlegesíti” a progresszió jegyében.

³² *Baba-mama kutatás*, 2019.

³³ KINCS, 2021.

A közvélemény formálásában fontos szerepet játszó média és közszereplők mindkét kérdést gyakran pszichologizálják (például a változó férfi-női "gender"-szerepek káros hatásainak magyarázatával), vagy közgazdasági, esetleg demográfiai kérdéssé degradálják (például azzal a javaslattal, hogy emeljük a nők foglalkoztatási rátáját 90% fölé és duplázzuk meg a születendő gyermekek számát). Valójában nagyon kevés a nőket meghallgató, az ő valóságukra és különböző igényeikre reflektáló közpolitika, nőpolitika.

NEM!: A gazdasági struktúrákkal összefüggésben a munkaerőpiac körülményei és a nemi szocializáció oda vezet, hogy a háztartásokban a nők nagyobb arányban végzik a házimunkát.³⁴ A társadalom újatermeléséhez kapcsolódó tevékenységek természetesen nemcsak a háztartásban elvégzett házimunkákat jelentik, hanem a társadalom „jóllétének” a fenntartását is: a közösségek fenntartását, kapcsolatok ápolását és szervezőmunkát, érzelmi befektetést és energiát igénylő tevékenységeket. Ezeket is javarészt nők végzik el, mivel a kapitalista termelés azon elven alapul, hogy ezek olcsó vagy ingyenes, „természetes” erőforrások. Miután ezek az erőforrások végesek, a tőke és a gondoskodás ellentmondásaitól túlterhelt rendszer önmagát, az őt fenntartó erőket pusztítja.³⁵

Ezt a Nancy Fraser által megnevezett többdimenziós (politikai-gazdasági-morális) válságot a lokális rezsimek különböző szinteken próbálják kezelni. A magyar esetben ezt az ún. „demográfiai fókuszú” kormányzással próbálják megoldani, amelyben a nőket a nemzet újatermelésének legfontosabb eszközeként, szimbolikus szinten is elsősorban anyaként és feleségként elismerve kezelik. A problémákat a „demográfiai válság” keretezésében láttatják, s miközben terítéken van az abortusz szigorítása (példát jelentenek ehhez a regionális, lengyelországi fejlemények), nem ismerik el azonban például a már megszületett gyermekek jogait, a gyermekszegénység ellen nincs átfogó, realizált program, illetve a gyermekvédelmi szektor alulfinanszírozott, és nem védi meg az intézményrendszerbe került gyermekeket és fiatalokat az őket érő erőszaktól és kizsákmányolástól.

Ahelyett viszont, hogy a globális kapitalizmus és a társadalmi reprodukció ellentmondásaiban lokálisan és regionálisan is megragadható társadalmi problémákat nemi alapú megközelítésből komolyan vennék a mindenkori (neoliberális, szociálliberális vagy neokonzervatív) kormányok és/vagy nemzetállamok és kormányközi szervezetek, a nőket különböző „családpolitikai” és „családvédelmi” intézkedésekkel, kormányzati technológiákkal folyamatosan (újra)integrálják a társadalmi reprodukció neoliberális rendszereibe.

Fodor Éva a jelenlegi hazai rezsimit *workfare* (tehát „munkaalapú”) helyett *carefare*, tehát gondoskodásalapú rendszerként írja le: miközben a kollektív gondoskodásból részben kivonul az állam, részben privatizálja azt (például az egyházak kezébe helyezi), tehát az otthoni gondoskodási munkák kiszervezése a fizetett munkaerőpiacra egyre inkább a tehetősebbek, a felsőbb osztályok kiváltságává válik.³⁶ A „családvédelmi” intézkedések javarészt pedig a felsőbb osztálybelieknek

³⁴ Eurostat, 2021.

³⁵ FRASER, 2022.

³⁶ FODOR, 2022.

osztanak újra: az univerzális juttatások, mint a családi pótlék, stagnálnak, míg a családi adókedvezmény, a CSOK és a GYED bejelentett munkaviszonyhoz kötött és a jövedelemtől függ. Eközben a gondoskodás az intézkedéseket elfedő, univerzalizáló diskurzusokban (“minden családot támogatunk”) romantizálódik.³⁷ Ahogy azt Gregor Anikó is hangsúlyozza, az osztályalapú családpolitika fontos oka a szolidaritás erodálódásának a nők különböző csoportjai között, és ez megnehezíti a problémák közös nyelven való megfogalmazását.³⁸

Magyarországon jelenleg a nők politikai reprezentációja is rendkívül alacsony. Az érdekképviselőt ellehetetlenítését a jelenlegi kormány a női, nőjogi, feminista szervezetek megosztásával, egyesek “tiltásával” (anyagi és politikai ellehetetlenítésével), illetve mások “támogatásával”, a “nőügyek” mentén végzendő lehetséges közös munkájukat igyekszik aláásni.³⁹

Gregor Anikó és Kováts Eszter *Nőügyek 2018. Társadalmi problémák és megoldási stratégiák* című kutatásának egyik fontos üzenete, hogy a közéletben politikai szereplőként vagy aktivistaként, képviselői igénnyel felszólaló szereplők/aktorok diskurzusai gyakran eltérnek azoktól a diskurzusoktól és elbeszélésektől, amelyekből kiderül, hogy valójában mit tartanak a magyar nők problémának. Ezek pedig jelen esetben elsősorban a megélhetési kérdésekhez kötődnek, illetve a gondoskodás és a bér munka feszültsége körül tematizálódnak.⁴⁰

A problémák megnevezése, illetve ezek hiánya részben összefügg a társadalmunkban jelen lévő patriarchális, antifeminista kulturális hegemoniával, amely normalizálja és elhallgatja a nők rendszerszintű elnyomását. Amellett, hogy az egyenlőtlenségekből fakadó viszonyrendszerek „természetesnek” vagy „magától értetődőnek” tűnnek fel egy ilyen rendszerben, a nők elleni erőszaknak vannak olyan dimenziói, amit még a nők egy része sem tart megnevezhetőnek, hiszen túlélési stratégiájuk része, hogy ezekről nem beszélhetnek, illetve a szegény és a félelem csendje övezi őket – különösen igaz ez a szexuális erőszakra.⁴¹

A társadalmi egyenlőtlenségek, a nők strukturális elnyomása és kizsákmányolása és a gondoskodási válság – bár különböző módokon és mértékben – minden nő és férfi életét érintik. A NEM! ezeket a személyes érintettségeket szeretné tudatosítani az egyénekben, és keresi a közös értelmezés módjait és a cselekvés útjait. A problémák feltárása mellett a változást is kutatjuk azokkal a nőkkel, akiknek van ereje és ideje a közös gondolkodásra és cselekvésre. Azokért is szólunk, akiknek az élethelyzete nem engedi meg, hogy mozduljanak. A női szolidaritás közös nyelvét kutatjuk, ami folyamatos tanulást jelent.

A kapitalizmus és a patriarchális globális strukturái tehát a láthatatlan munkán keresztül a háztartásokba és a bér munkaerőpiacon méltatlan munkakörülmények közé kényszeríti a nőket, és egyúttal elfedi az egyenlőtlenségeket és fenntartja a *status quót*. A tüneti kezelések helyett a rendszer gyökeres megváltoztatására lenne szükség, a gondoskodási válságra új válaszokat kell keresnünk.

³⁷ SZIKRA, 2018; FODOR, 2022.

³⁸ GREGOR, 2022.

³⁹ SZIKRA-VAJDA, 2020.

⁴⁰ GREGOR-KOVÁTS, 2018.

⁴¹ KOVÁCS, 2014; KATONA, 2017.

REGINA ALAPÍTVÁNY MISKOLC: Azoknak a hátrányos helyzetű roma nőknek az élete, akik nem végeznek fizetett munkát, lényegében arra korlátozódik – nagyon fiatal kortól kezdve –, hogy a családjukról gondoskodnak. Az önbizalmuk alakulására negatívan hathat, hogy általában alig kapnak pozitív külső visszajelzést, és nem sok lehetőségük volt sikerélményeket szerezni rövid iskolai pályafutásuk alatt sem, ami ráadásul alighanem szegregált környezetben zajlott. Az ilyen helyzetben lévő roma nőkkel tervezett projekt munka kapcsán tudomásul kell venni a családi környezet döntő szerepét is: a hatékony együttműködés egyik záloga, hogy a nőt alapvetően támogassa a családja – elsősorban a férje, illetve a párja – a projektben való részvételben.

HERSTORY KOLLEKTÍVA: A közös munka, a hálózatosodás sodrában, a vízióegyeztetési szükségletek megfogalmazásakor és a kutatási menetrend kialakításakor merült fel az igény, hogy személyes tapasztalatokat önreflexív módszerekkel és a vidéken élő és gazdálkodó nők szempontjait a strukturált narratív élettörténeti interjúzás módszertana alkalmazásával ismerjük meg. Előbbi (mint megközelítés) segítette a HerStory kollektíva tagjait abban, hogy úgy gondolkodjunk a közös kutatásukról, mint olyan projektről, amely a megismerésen túl átfogó, mozgalmi és társadalmi célokat szolgál, ezért szüntelenül átlépi a tudományos munka és az aktivizmus határait.

Önreflexivitásra épült a terepi munka is: az interjúk során a partneri viszony és az empátia volt a kölcsönös tanulás és a megértés alapja. Az interjúk készítői minden alkalommal kiléptek saját közegükből, a visszatérést az elemzői státuszhoz a HerStory csoport feldolgozást segítő közös beszélgetései támogatták. Munkamódszerünk a kutatómunka társadalmi szerepének feminista felfogását tükrözi, amely épp oly fontosnak tartja a megismerést, mint a változtatást és a közös munkát az emberekkel.⁴² Ez arra ösztönözt minket, hogy miközben reflektálunk a választott (kritikai politikai, gazdaságtani, politikai ökológiai és feminista) elemzési keretekre, mindvégig azt próbáljuk megérteni és bemutatni, hogy az egyes emberek hogyan reagálnak életkörülményeiket, esélyeiket, akcióikat meghatározó struktúrákra, és megragadjuk az élelemtermeléshez kapcsolódó gyakorlatok és társadalmi viszonyok sokféleségét és szerepét a kapitalizmus jelen folyamataiban.

Milyen megoldásokat tudnak javasolni a problémák enyhítésére vagy felszámolására?

EMMA EGYESÜLET: Hiszünk a nők közötti összefogás és a szolidaritás erejében, ezért az EMMA Egyesület a megoldási lehetőségek egyik központi elemeként tekint a nőközösségek rehabilitációjára és működésük támogatására. Arra biztatjuk, és abban támogatjuk a nőket, hogy tegyenek önmagukért és egymásért, és vállaljanak felelősséget a társadalmi szintű változásért is. Segítőként és szakemberként elsődlegesnek tartjuk, hogy ne szakadjunk el a nők által megélt valóságtól, az anyák tapasztalatait egyéni-közösségi-társadalmi összefüggéseiben fogadjuk be, értsük meg, és a változásra ennek tudatában törekedjünk. A női életet összetettségében éljük és látjuk, meggyőződésünk, hogy annak egyes aspektusai, kihívásai

⁴² GIBSON-GRAHAM, 2016.

egymással összefüggenek, ezért elköteleztettek vagyunk a női témákban aktív csoportok együttműködése mellett is. Ezt kiemelten fontosnak tartjuk ahhoz, hogy a nők életútját holisztikus szemléletben lássuk és láttassuk, és minden életszakaszban használható megoldásokat kínáljunk a nők legszélesebb körű védelméhez.

KINCS: A családbarát munkahelyek iránti fokozott érdeklődés részben a nők és a férfiak társadalmi, munkaerőpiaci helyzete javításának szempontjából, részben pedig a demográfiai helyzetre adott válaszként jelent meg a köztudatban.⁴³ A demográfia vizsgálatok megállapításai szerint az utóbbinak az az oka, hogy ott születik több gyermek, ahol a nőknek a gyermekvállalás mellett nem kell lemondaniuk a szakmai munkájukról, önállóságukról és keresetükről.

A kormány 2021–2030-ra vonatkozó, *A nők szerepének erősítése a családban és a társadalomban*⁴⁴ című akcióterve több célt is megfogalmazott a következő csaknem tíz évre. A tervek között szerepelnek a családi élet és a munkavállalás összehangolásának támogatásával, a nők „láthatatlan, fizetetlen” munkájával kapcsolatos kutatások; a család- és gyermekbarát környezet kialakításának széleskörű elterjesztése; a nők vezetővé válásának elősegítése a gazdasági-vállalati szektorban. A női vállalkozások támogatása szakmai programokkal, a hátrányos helyzetű, elsősorban roma nők egészségtudatosságát növelő, a szervezett népegészségügyi szűréseken való részvételének ösztönzése, és a tervek között szerepel további családbarát születési és kórházi pályázatok meghirdetése is. A roma társadalomban szükség van továbbá olyan képzések, programok megvalósítására, melyek az ismeretek átadásán túl gyakorlati tanácsokkal is támogatják a 13–18 éves korosztályt.

A családbarát kormányzásnak köszönhetően 2010 óta Magyarországon egyszerre emelkedett a magyar nők körében a munkavállalás, valamint a gyermekvállalási és házassági kedv is. Európában nálunk nőtt legnagyobb mértékben a termékenységi ráta és az ezer főre jutó házasságkötési ráta is. Míg tíz évvel ezelőtt öt vágott gyermekből csak három született meg, napjainkban már négy jön világra.

NŐI ÉRDEK: A fenti megállapítások magukban hordozzák a megoldási lehetőségeket is: a legtöbb szakmai anyag a nők jogainak érvényesítésére rendelkezésre áll, nyilvános. A pontos közpolitika-tervezéshez elengedhetetlen lenne sok nemekre bontott és elemzett adat (legyen szó akár a választói preferenciákról, a pornóhoz való viszonyulásról, a gyárak mosdóinak használatáról, a tömegközlekedésről vagy az utcai biztonságérzetről), nem-specifikus kutatások (például a kényszerláthatás hatása az anyák és a gyermekek egészségére). Tartós célok elérése érdekében a nőszervezeteket nem szabadna kihagyni a döntéshozatalból, és minden döntés meghozatala előtt a társadalommal is (nőkkel és férfakkal is) széleskörű, valós konzultációt kellene megvalósítani és időt kellene adni azok megvalósítására. Testünkhöz, a szexushoz, családunkhoz és gazdasági jólétünkhöz való hozzáállásunk nehezen változik, és nehezen tűri a „társadalommérnökösködést”. Pszichologizálás helyett tehát számoljunk, bontsunk adatokat, kérdezzük meg a nőket, higgyünk nekik és a komplex társadalompolitika lebegjen a szemünk előtt. Erre egy példa: ahhoz,

⁴³ *Családbarát munkahely*, 2019.

⁴⁴ *Akcióterv*, 2020.

hogy megvalósuljon álmunk egy prostitúció- és szexuális kizsákmányolás nélküli Magyarországról az egyenlőség-modell bevezetésével,⁴⁵ elengedhetetlen lenne, hogy erős, stabil és gondoskodó szociális háló védje a lányokat, nőket és fiatal fiúkat a prostitúcióba való bekerüléstől, exitprogramokat ajánljon nekik, illetve valós alternatívákat a munkaerőpiacon. A családon belüli erőszak és szexuális erőszak ne követeljen egyetlen egy áldozatot sem, vagy ha mégis, az elkövetőt távolítsák el az áldozatok közeléből, és ne ők kényszerüljenek menekülésre. Az áldozatok kapjanak valós segítséget, és történjen komoly társadalmi erőfeszítés mindennek a megelőzésére is, ahogy azt a Magyarországon politikai-ideológiai okokból nem ratifikált, de általunk továbbra is etalonnak tekintett Isztambuli Egyezmény megköveteli az angol eredeti betűszó után „három p”-nek nevezett rendszere szerint: megelőzés, védelem, büntetés (*prevention, protection, persecution*). Számolja fel az állam végleg az uzsorát, és biztosítson mindenhol olyan minőségű oktatást és közszolgáltatásokat, hogy a nyomor ne termelődhesen újra. Ha ez a komplex társadalmopolitika párban jár a sokkal egyszerűbb törvényi változással, amely a vásárlót, az igény fenntartóját, bünteti, sikeresek lehetnének a kérdésben, akárcsak azok az államok – a Svédország, Norvégia, Izland, Írország, Franciaország és Izrael –, ahol már bevezették az egyenlőség-modellt.

NEM! Fontosnak tartjuk, hogy az egyenlőtlenségekről és forrásukról ne csak egyoldalúan kommunikáljunk, cikkek, előadások formájában, hanem képesek legyünk beszélgetést kezdeményezni, illetve női közösségek létrejöttét is segíteni hosszabb távon. Az olvasóköreink során is tapasztaltuk, hogy a legtöbb résztvevőnek új élmény, hogy szabadon, csak nők között, egy biztonságos térben beszélhet a tapasztalatairól. A visszajelzések alapján sokan úgy érezték közülük korábban, hogy egyedül vannak a problémáikkal, és személyes kudarcként vagy hibaként éltek meg olyan élményeket, amik egyébként a nők elleni mindennapi elnyomás elemei vagy következményei. Ez az izoláció a patriarchális működés része és egyik fenntartó ereje, hiszen ellehetetleníti a rendszerrel szembeni közös kritikus fellépést.

A láthatatlan munka esetében például ilyen az a médiában általánosan megjelenő kép, hogy egy nőnek képesnek kell lennie nemcsak a pénzkereső munkáját ellátnia, de közben a háztartással és gyerekekkel kapcsolatos összes gyakorlati teendőt is, miközben illene „adnia is magára”, jól érezni magát a bőrében. Ezt mind egyszerre teljesíteni gyakorlatilag lehetetlen, de mivel úgy van keretezve, mint ami egy nőnek nemcsak természetes, de egyszerűen szükséges a kiteljesedéshez, így, ha valaki úgy is érzi, hogy ez igazságtalan, másmilyen munkamegosztást szeretne, vagy egyáltalán nem tud azonosulni a klasszikus családanya-szereppel, az könnyen érezheti azt, hogy nőként egyszerűen kudarcot vallott, és tarthat a „többi nő” megvetésétől. Ehhez képest azt tapasztaltuk, hogy minden nő küzd ezekkel a problémákkal és érzésekkel, és szembesülni azzal, hogy ezek forrása nem egyéni gyengeség, hanem az, hogy a nőkre rendszerszinten teljesíthetetlen feladatok és elvárások hárulnak, rendkívül felszabadító lehet.

⁴⁵ Erről lásd: *Brüsszeli Kiáltvány*, 2022.

Ennek a megerősítésében segít az is, hogy a házimunkára, gyerekgondozásra fordított idő, illetve ehhez kapcsolódóan például a fizetések alakulása egy háztartáson belül, egy statisztikai szempontból viszonylag rendszeresen kutatott terület sok más nőket érintő elnyomási formával szemben. Míg több, nőket érintő témában kifejezetten magyarországi adatok nem, vagy csak nagyon korlátozottan állnak rendelkezésre, a nemzetközi felmérések relevanciája erősen korlátozott lehet. A láthatatlan munka esetében azonban számos felmérésből és kifejezetten feminista megközelítésű kutatási anyagból is dolgozhatunk. Az egyenlőtlenségeket egyértelműen tükröző adatsorok segítenek annak alátámasztásában és tudatosításában, hogy rendszerszintű problémáról van szó.

Ezekre a problémákra nem létezik gyors, egyszerű megoldás, hiszen alapjaiban határozzák meg a társadalmunk működését. A saját szerepünket ezek megoldásában jelenleg abban látjuk, hogy minél szélesebb körben felhívjuk a figyelmet ezek létezésére és a tevékenységünk révén a lehető legtöbb nő gondolkodását politizáljuk át, valamint, hogy felvértezzük őket eszközökkel (fogalmi kerettel) ahhoz, hogy reflektálhassanak a saját helyzetükre, a kapitalista patriarchátus mindennapi elnyomó megjelenéseire a saját életükben. Úgy gondoljuk, hogy ez minden további társadalmi cselekvés alapfeltétele.

REGINA ALAPÍTVÁNY MISKOLC: A REGINA Alapítvány Miskolc roma nőkkel kapcsolatos helyi kezdeményezéseit kétszintű célkitűzés határozza meg. Az elsődleges célcsoportot a projektben feladatot vállaló nők jelentik (akiknek a kiválasztásakor elkerülhetetlen az előző kérdésnél felvetett szempontok figyelembevétel). Az ő esetükben az *empowerment*-folyamat végbemenetele közvetlenül a részvételtől remélhető: a családról való gondoskodáson túlmutató tevékenységekből veszik ki a részüket, ezáltal új szerepekben, új helyzetekben próbálják ki magukat, és szereznek (jó esetben megerősítő) tapasztalatot, elismerést. Olyan emberekkel találkoznak – például egy szakmai fórumon –, akikkel egyébként nem találkoznanak, illetve nem egyenrangú partnereként beszélnének. Új helyszínekre jutnak el, még hozzá nemcsak nézelődő turistaként, hanem például aktív konferenciárésztvevőként. Mindez erősítheti egyrészt az önbizalmukat, és csökkentheti az új helyzetektől való természetes szorongásukat, másrészt pedig emelheti a státuszukat a családban, a közösségben is.

A másodlagos célcsoportot a tágabb közösség nőtagjai jelentik. Az ő esetükben is az *empowerment* a cél: a problémák enyhítését, az akadályaik mérséklését célzó közösségi programok, támogató szolgáltatások révén. Fontos szempont az is, hogy minden, ami hatással van a lányokra-nőkre, az a családi közegen és a szoros közösségi kapcsolatokon keresztül végül hatással lesz az egész helyi közösségre is. Ezt a megközelítésmódot képezi le a REGINA legutóbbi két projektje, amelyek közül az elsőt a *Mi lányaink* munkacímen kezdték el emlegetni a résztvevők, a második pedig – ennek mintájára – a *Mi születésünk* munkacímet kapta.

A *Mi lányaink* elnevezésű iskolai projekt 2021-ig futott – jelenleg szünetel. Az előkészítése 2017-ben kezdődött, két helyszínen – két Miskolchoz közeli kisvárosban –, a kontextusát pedig a miskolci kórház ellen indított jogi eljárások adták: ezek az ügyek ugyanis egyebek mellett rávilágítottak a korai gyermekvállalás jelenségére a roma lányok körében, illetve arra, hogy ez milyen aggályokat vet fel, miközben,

természetesen, a fiatal anyákkal szembeni tiszteletlen vagy kíméletlen bánásmód az egészségügyi dolgozók részéről teljességgel elfogadhatatlan. A *Mi lányaink* projekt első szakaszában közösségi találkozókra került sor, amelyre az eredeti koncepció szerint a helyi – szegregált lakókörnyezetben élő – roma közösségek-ből toborzott középkorú, többgyermekes nők voltak hivatalosak, akik előzetesen nyitottnak mutatkoztak arra, hogy a projekt második részében kamaszlányok számára szervezett csoportos beszélgetéseket vezessenek a helyi (szegregált) általános iskolában a nővé válásról, a párválasztásról, az intimitásról, a családtervezésről és a családi életről. A női közösségi alkalmak némelyikén végül a fiatalabb generáció is képviseltette magát, köztük kisgyerekes anyák, így előtérbe kerültek konkrétan a szüléssel kapcsolatos témák – például az, hogy milyen magárahagyatottságot és kiszolgáltatottságot élnek át a kísérő nélkül szülő fiatal kismamák. Így került szóba a „dúla” (asszonytársi segítő, laikus szüléskísérő) fogalma is, és kiderült az is, hogy a REGINA Alapítvány egyik munkatársa a civil szervezeti munkája mellett dúlaként is tevékenykedik. A találkozó egyik fiatal résztvevője, akinek az első szülés traumatikus élményt jelentett, nem sokkal később megkérte őt, hogy legyen vele a közelgő második szülésekor. Hamarosan egy másik fiatal kismamától is hasonló megkeresés érkezett, és ez volt az a pont, amikor a REGINA Alapítvány munkatársaiban hangsúlyosan felvetődött egy újabb projekt ötlete, abból kiindulva, hogy szervezett és fenntartható megoldásra van szükség ahelyett, hogy középosztálybeli nők *ad hoc* segítséget nyújtanak kiszolgáltatottabb helyzetű nőtársaiknak.

A 2019-ben indult *Mi szülésünk* projekt keretében helyi szintű közösségi dúlaszolgálat jött létre, amely jelenleg, 2022-ben is működik. Amint a fentiekből kiderül, erre a kezdeményezésre határozott és kimondott igény jelentkezett a helyi roma közösség nőtagjai részéről. Fontos körülmény az is, hogy ennek az igénynek a kielégítése az adottságokat és az elérhető erőforrásokat tekintve kifejezetten realizisztikusnak tűnt. Rendelkezésre álltak már egy korábbi hasonló kezdeményezés tapasztalatai is: 2015-ben a Magyarországi Dúlák Egyesülete hátrányos helyzetű – köztük közmunkaprogramban részt vevő roma – nők számára nyújtott tartalmas dúlaképzést. A REGINA Alapítvány koncepciója, amelyet azután az EMMA Egyesülettel szoros együttműködésben valósított meg, ehhez képest azzal hozott újdonságot, hogy a képzést követően a dúlaszolgálat működtetésére is kereteket és forrásokat teremtett: a dúlák tiszteletdíjat kapnak, a szolgáltatásaikért a rászoruló családoknak nem kell fizetniük. A körülmekintően kiválasztott jelentkezők képzése 2020-ban zajlott, és ennek az évnek az őszén kezdték meg a frissen kiképzett közösségi dúlák a kórházi szüléskísérést Miskolcon, miközben a Covid-járvány előre nem látható kihívásokhoz vezetett, és a terveket gyakran kellett módosítani a helyzet változásához alkalmazkodva. A kezdeti aggodalmak az első néhány szülést követően eloszlottak: az utánkövetés során pozitív tapasztalatokról számoltak be a kísért kismamák, valamint a kórházi szülész nők is, akik nem melleleg rendkívüli terhelésnek vannak kitéve a közegészségügy jelenlegi rendszerében.

A dúlakban is voltak, még a képzés idején is, bizonytalanságok azzal kapcsolatban, hogy lesz-e igény a szolgáltatásukra, és hogy helyt tudnak-e állni. Amint megszerezték az első gyakorlati tapasztalataikat, úgy váltak magabiztosabbá: kezdték látni, hogy bírni fogják, sőt, hogy felemelő élményekkel gazdagodhatnak, és még szeretetet is kaphatnak a kísért kismamáktól. Az egyik közösségi dúlát,

aki különösen sok szüléskísérést vállalt, a kórházban „szuperdúla”-ként kezdték emlegetni, egy szülész orvos pedig kedvesen tréfált vele, hogy: „Legközelebb már maga fogja a szülést levezetni!”

A jelenleg aktív közösségi dűlák a *Mi szülésünk* kezdetén mind háztartásbeliek voltak, egyikük sem állt alkalmazásban (a képzés idejére ösztöndíjat kaptak). Időközben azonban nemcsak a dűláságnak találtak helyet az életükben a családayai feladataik mellett, de úgy alakult, hogy a munkaerőpiacra is beléptek. Jelenleg tehát úgy vállalnak szüléskíséréseket – ami nem megélhetést, hanem alkalmi keresetkiegészítést jelent számukra – hogy munkahelyen is dolgoznak, vagyis a kötelezettségeik szerteágzóbbak lettek. Ebben a helyzetben kulcsfontosságú, hogy a családjuk mellettük álljon, értékelje a közösségben végzett munkájukat.

Zárásként említhető, hogy 2022-ben a szomszédos Ukrajnában zajló háború kontextusában a közösségi dűlászolgálat több tagja is jelezte, hogy – a segítőszervezetek által jelzett igény esetén – vállalkozik Kárpátaljáról menekülő, magyarajkú roma kismamák szülésének kísérésére, akik a közeljövőben Miskolcon tervezik világra hozni a gyermeküket.

UTCÁRÓL A LAKÁSBA! EGYESÜLET: A női csoport. Női ügyfeleink történeteiben hatványozottan jelen van a kora gyermekkortól kezdődő folyamatos kiszolgáltatottság és ennek következtében a fizikai bántalmazások és lelki traumák sokasága. Szociális munkásaink a mindennapokban egyénileg foglalkoznak ügyfeleik mentális jóllétével, de egy női csoport teret adhat annak, hogy az egymástól elszigetelten létező tapasztalatok egy közös tudás részévé váljanak. Erre szükség van azért, mert annak a megélése, hogy az elszenvedett bántások nem egyéniek abban az értelemben, hogy nagyon sok nőt érintenek, felszabadíthatja az egyént az önhibáztatás súlyától. Ezen kívül a megküzdési stratégiák és a feldolgozás eszközei is közössé válhatnak. Egy csoport lehetőséget ad arra, hogy a tagok egymás életében mint egyfajta védőháló legyenek jelen, ami biztosságot és adott esetben lelki, de akár materiális segítséget is jelenthet. Egymás történeteinek megismerése és a közös pontok beazonosítása segíti a rendszerszintű megértést, ami hosszú távon a csoporton túlmutató érdekérvényesítési mechanizmusok beindítását is indukálhatja. Csoportunkat jelenleg kétheti rendszerességgel tartjuk. A csoportot vezető munkatársaink a NANE szakmai támogatásában részesülnek.

Adj munkát! A sikeres munkaerőpiaci integráció elengedhetetlen feltétele lakhatási programjainknak. Az Adj Munkát! egy olyan szolgáltatás, ahol egymásra találhatnak szegénységben, társadalmi kirekesztésben élő, dolgozni akaró emberek és az olyan munkáltatók, akik valamilyen alkalmi vagy hosszú távú feladatra, munkára keresnek embert. A csoportalkalmak heti rendszerességgel kerülnek megrendezésre, ahol a résztvevők a közösségen keresztül juthatnak olyan álláslehetőségekhez, amelyek számukra kedvezőek. Női ügyfeleink számára a csoport a munkaerőpiaci helyzetük javítása által csökkentheti a gazdasági kiszolgáltatottságukat, továbbá a közösség szociális hálójukat is bővíti. Kiemelt figyelmet fordítunk arra, hogy ösztönözzük a legális munkavállalást, mert a marginalizált emberek esetében gyakorta előfordul, hogy leginkább alkalmi jelleggel végeznek feketemunkát, amely számos problémához vezet. (Ki nem fizetett bérek, a társadalombiztosítás

hiánya, hiányzó szolgálati idő stb.). Számukra az igazi segítség, ha esélyt kapnak arra, hogy képességüket, tudásukat és munkaerejüket legális keretek közt tudják kamatoztatni és ezáltal stabil jövedelemhez jussanak. Mi ebben segítjük őket, és a hosszú távú terveink között szerepel egy saját társadalmi vállalkozás elindítása is.

Takarítívállalkozás. Az Adj Munkát! program tapasztalataira építve saját társadalmi vállalkozás elindításán dolgozunk takarítási profillal. A legsérülékenyebb élethelyzetben lévők számára nehéz a meglévő munkalehetőségek sokszor merev feltételeihez igazodni és nagyon kevés az olyan munkahely, ahol a munkavállalón kívül magát az embert, élethelyzetét is látják és figyelembe veszik, a partnerségre törekedve. Mi ilyen, rugalmas, emberközpontú, de versenyképes minőséget nyújtó vállalkozás elindításán dolgozunk. A vállalkozási ötletet a Corvinus Egyetem Science Shop programjának keretei között hallgatók és tanárok bevonásával fejlesztettük az elmúlt években. Nemrég zárult az általunk szervezett tisztítástechnológiai alapképzés, amin 12 hajléktalanságban és lakhatási szegénységben élő ember vett részt. A közösségben tanulás és a tanfolyam teljesítésének sikerélménye növelte a résztvevők önbecsülését is, ami különösen fontos és értékes velejárója a bántalmazást megélt női ügyfeleink esetében.

Albérletház. Ez a mintaprojekt egy folyamatban lévő kezdeményezés, amely a Józsefvárosi Önkormányzat, a NANE, a Periféria Közpolitikai és Kutatóközpont, illetve egyesületünk közös munkájával létrejött pályázat. A nők számára célzott lakhatási program célja, hogy egy VIII. kerületi önkormányzati bérházban nyolc önálló lakás kialakításával egy helyi lakásügynökségi mintaprojekt jöjjön létre, amely szociális munkával támogatott, megfizethető és hosszú távú lakhatást biztosítana sérülékeny, illetve lakhatási szegénységben élő nők számára. A célcsoportok intézményekből kilépő egyedülálló édesanyákat, bántalmazott nőket és gyermekotthonokból kilépő fiatal lányokat ölelte fel. A projekt a hosszú távú megfizethető lakhatás és a szociális munkás nyújtotta támogatás mellett egy olyan lakóközösségnek is helyet adhat, amelyben mindenki önállóan vezetheti a saját háztartását, azonban egymáson, egymásnak is segíteni tudnak, például a házimunkában vagy a gyerekek felügyeletében. A tervek között szerepel, hogy az ingatlanon belül kialakításra kerüljön egy közösségi helyiség is, ahol csoportfoglalkozásokat tartanának szakemberek. Ezek a csoportok a közösségszervezés mellett leginkább a bántalmazás okozta traumák feldolgozására, illetve annak megelőzésére hivatottak.

HerStory Kollektíva:

- Különböző társadalmi csoportok és egyének bevonása a HerStory Kollektíva munkájába ideológiai és szakmai elvárások nélkül. Ezt azért tartjuk fontosnak, hogy minél sokszínűbb legyen a közösség és minél többféle szempont, nézőpont és figyelembe veendő paraméter láthatóvá váljon és képviselve legyen az érintettek részéről.
- Olyan közösségi szolgáltatások és képzések nyújtása, melyeken keresztül a nők szélesebb köréhez tudunk eljutni és számukra egy megerősítő, feminista szempontból tudatos és támogató teret biztosítani.
- További interjúk készítése és kiszerelese közérthető nyelven: blogposzt, képregény, videó és egyéb kreatív formában. Olyan rövid és közérthető

szöveges és vizuális tartalmak terjesztése, amelyek fontos üzeneteket közvetítenek a közösségi média felhasználói felé.

- Közösségi etikai kódex és innovatív közösségi módszertanok kidolgozása, ami megkönnyíti a közös munkát és szerveződést.
- Feminista ökoközösségek, autonóm gondoskodó közösségek indítása, azok indulásának és erősödésének szakmai segítése.
- Együttműködés szervezetekkel, önszerveződő körökkel, mozgalmi kezdeményezésekkel.
- Bekapcsolódás a nemzetközi ökofeminista hálózatokba.

Felhasznált irodalom és rövidítések

ACZÉL (SZERK.)

- 2022 ACZÉL Petra (szerk.): *Család-Gyermek-Jövő: Tanulmányok a családtudomány köréből*. Budapest, Kopp Mária Intézet a Népesedésért és a Családokért, 2022.

AKCIÓTERV

- 2020 *Az Európai Unió számára készített „A nők szerepének erősítése a családban és a társadalomban” akcióterv (2021–2030)*. Családbarát Ország, 2020.
(<https://cdn.kormany.hu/uploads/document/a/a4/a4d/a4dcd97363ec031dc896ff8d092c9dcc63e7c420.pdf/> - Utolsó letöltés: 2022. április 23.)

ANTAL

- 2020 ANTAL István: Roma lányok korai gyermekvállalása összefüggéseinek áttekintése egy helyi projekten keresztül. *Kapocs*, 19. (2020) 1. sz. 151–163.

Baba-mama kutatás

- 2019 *Baba-mama kutatás. Gyermeknevelés és munka*. Budapest, Kopp Mária Intézet a Népesedésért és a Családokért, 2019.
(https://www.koppmariaintezet.hu/docs/Babamama_kutatas_gyermekneveles_es_munka_20190211.pdf/ - Utolsó letöltés: 2022. május 10.)

Brüsszeli Kiáltvány

- 2022 *Brüsszeli Kiáltvány. A nők jövője az egyenlőség*. Budapest, Magyar Női Érdekvédező Szövetség, 2022.

CZERVÁN

- 2016 CZERVÁN Andrea: Gender and the Division of Labor in Hungarian Rural Areas. In: *Solidarity in Struggle: Feminist Perspectives on Neoliberalism in East-Central Europe*. Ed.: KOVÁTS, Eszter. Budapest, Friedrich Ebert Stiftung, 2016. 81–88.

CZIBERE

- 2012 CZIBERE Ibolya: *Nők mélyszegénységben. Személyes életvilágok és cselekvési perspektívák a mélyszegénységben élő nők mindennapjaiban*. Budapest, L'Harmattan, 2012.

Családbarát munkahely

- 2019 Családbarát Munkahely Pályázatok elemzése (2012–2018). Budapest, Kopp Mária Intézet a Népesedésért és a Családokért, 2019.
(https://www.koppmariaintezet.hu/docs/KINCS_Csaladbarat_Munkahelyek_elemzes.pdf / – Utolsó letöltés: 2022. május 15.)

DINES

- 2010 DINES, Gail: *Pornland: How Porn Has Hijacked Our Sexuality*. Boston, MA, Beacon Press, 2010.

EISENSTEIN

- 1978 EISENSTEIN, Zillah R.: *Capitalist Patriarchy and the Case for Socialist Feminism*. New York, NY, Monthly Review Press, 1978.

ENGLER-MARKOS-DUSA

- 2021 ENGLER Ágnes – MARKOS Valéria – DUSA Ágnes: A gyermekek élete a COVID-19 járvány alatt. *Kapocs*, 20. (2021) 1-2. sz. 64-69.

ENGLER-MARKOS-MAJOR

- 2022 ENGLER Ágnes – MARKOS Valéria – MAJOR Enikő: Gyermekvállalási tervek a párkapcsolati jellemzők tükrében. *Kapocs*, 21. (2022) 1. sz. 10-21.

Európai Bizottság

- 2021a Európai Bizottság: *A nemek közötti bérszakadék az Európai Unióban*. 2021.
(https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/aid_development_cooperation_fundamental_rights_equalpayday_factsheet.pdf – Utolsó letöltés: 2022. június 14.)
- 2021b Európai Bizottság: *Mapping the Glass Ceiling*. 2021.
(https://ec.europa.eu/regional_policy/en/information/publications/working-papers/2021/mapping-the-glass-ceiling-the-eu-regions-where-women-thrive-and-where-they-are-held-back%20 – Utolsó letöltés: 2022. június 14.)

Európai Unió Alapjogi Ügynöksége

- 2014 Európai Unió Alapjogi Ügynöksége: *Nőkkel szembeni erőszak: az Unió egészére kiterjedő felmérés. Az eredmények áttekintése*. 2014.
(https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra-2014-vaw-survey-at-a-glance-oct14_hu.pdf – Utolsó letöltés: 2022. június 14.)

Eurostat

- 2021 Eurostat: *How do women and men use their time*. 2021.
(https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=How_do_women_and_men_use_their_time_-_statistics&oldid=463738 – Utolsó letöltés: 2022. június 14.)

FODOR

- 2001 FODOR Éva: A szegénység elnőiesedése hat volt államszocialista országban. *Szociológiai Szemle*, (2001) 4. sz. 96-113.

2022 FODOR, Éva: *The Gender-Regime of Anti-Liberal Hungary*. Berlin, Springer, 2022.

FRASER

2022 FRASER, Nancy: *Cannibal Capitalism. How Our System Is Devouring Democracy, Care, and the Planet – and What We Can Do About It*. New York, NY, Verso, 2022.

FÜRÉSZ-MOLNÁR

2021 FÜRÉSZ Tünde – MOLNÁR Balázs: The first decade of building a family-friendly Hungary. *Quaderns de Polítiques Familiars*, (2021) 7. 6–17.
(<https://doi.org/10.34810/quadernsn7id397505> – Utolsó letöltés: 2022. június 10.)

GIBSON-GRAHAM

1996 GIBSON-GRAHAM, J. K.: *The End of Capitalism (As We Knew It): A Feminist Critique of Political Economy*. Minneapolis, MN, University of Minnesota Press, 1996.

GREGOR-KOVÁTS

2018 GREGOR Anikó – KOVÁTS Eszter: *Nőügyek 2018. Társadalmi problémák és megoldási javaslatok*. Budapest, Friedrich Ebert Stiftung, 2018.

GREGOR

2022 GREGOR Anikó: Családeológiáink és ami mögöttük van. *Mi a teendő?* (Éber Márk és Papp Szilárd István podcastja), 2022. március 6.
(<https://share.transistor.fm/s/5890cdd0?fbclid=IwAR0HNjvfvf7JuHwvIRwnu5iAX0y8T6ASemfRfJFynZAUDbkJ-laJpg8D2SQ2g> – Utolsó letöltés: 2022. június 14.)

GREGOR-CSÁNYI-DÉS

2020 GREGOR Anikó – CSÁNYI Gergely – DÉS Fanni: Pest megér egy testet. A magyarországi pornóipar a hosszú kilencvenes években mint a világgazdaságba való reintegráció egy patriarchális formája. *Replika*, (2020) 117–118. sz. 53–91.

HerStory Kollektíva

2021 HerStory Kollektíva: A hazai élelem-önrendelkezés centrális mozgalmainak és periférikus szerveződéseinek feminista olvasata. *Fordulat*, (2021) 2. sz. 149–199.

KATONA

2017 KATONA Noémi: Szégyen és hallgatás. A kutató szerepe a prostitúció elbeszélésében. *Szociológiai Szemle*, 72. (2017) 2. sz. 68–87.

KINCS

2021 A KINCS Nők Lehetőségeit Vizsgáló Index alapján készült Nők Lehetőségei Rangsor az Európai Unióban. Budapest, Kopp Mária Intézet a Népesedésért és a Családokért, 2021.
(https://www.koppmariaintezet.hu/docs/Nok_lehetosegei_rangsor_az_EU-ban.pdf/ – Utolsó letöltés: 2022. május 10.)

KÓCZÉ (SZERK.)

2010 KÓCZÉ Angéla (szerk.): *Nehéz sorsú asszonyok feketén fehéren. Roma nők munkaerőpiaci és megélhetési lehetőségei két kistérségben.* Budapest, MTA Etnika-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2010.

KOPP

2010 KOPP Mária: A gender-kutatások népegészségügyi és demográfiai jelentősége. *Mentálhigiéne és Pszichoszomatika*, 11. (2010) 4. sz. 243–254.

KOPP-SKRABSKI

2007 KOPP Mária – SKRABSKI Árpád: Női szerepek a mai magyar társadalomban. *Vigilia*, 72. (2007) 7. sz. 513–518.

KOVÁCS

2014 KOVÁCS Éva: Összeolvadás. Az erőszak elbeszélései. *Replika*, (2014) 85–86. sz. 71–83.

KOVÁTS-ZACHARENKO

2020 KOVÁTS, Eszter – ZACHARENKO, Elena: How the new EU Gender Strategy Fails East-Central European Women. *Social Europe*, (2020. március 17.)
(<https://socialeurope.eu/how-the-new-eu-gender-strategy-fails-east-central-european-women> – Utolsó letöltés: 2022. június 17.)

MELLOR

1997 MELLOR, Mary: *Feminism and Ecology*. Cambridge, Polity Press, 1997.

MILÁNKOVICS-KÖVESDI

2013 MILÁNKOVICS Kinga – KÖVESDI Zsuzsa: *Női terek II. Nőket segítő civil hálózat kiépítésének lehetőségei Magyarországon.* REGINA Alapítvány, 2013.
(<https://docplayer.hu/559814-Noi-terek-ii-2013-noket-segito-videki-civil-halozat-kiepitesenek-lehetosegei-magyarorszagon-keszitetten-milankovics-kinga-es-kovesdi-zsuzsa.html> – Utolsó letöltés: 2022. szeptember 6.)

NYÍRÁDY-NAGY-BALOGH-FÜRÉSZ

2020 NYÍRÁDI Adrienn – NAGY Tímea – BALOGH Enikő – FÜRÉSZ Tünde: A Családvédelmi Akcióterv első éve. *Kapocs*, 19. (2020) 3–4. sz. 85–97.

NYÚL ET AL.

2018 NYÚL Boglárka – FERENCZY Dávid – KENDE Anna – SZABÓ Mónika: A nemierőszak-mítoszok elfogadása skála (NEMES) magyar adaptációja. *Alkalmazott pszichológia*, 18. (2018) 1. sz. 115–135.

PAPHÁZI-NYÍRÁDI-PÁRI

2021 PAPHÁZI Tibor – NYÍRÁDI Adrienn – PÁRI András: Magyarország történetének legnagyobb otthonteremtési programja a koronavírusjárvány alatt is bővült. *Kapocs*, 20. (2021) 1–2. sz. 77–87.

PATENT

- 2019 PATENT Egyesület: *Az Áldozatvédelmi Irányelv gyakorlati megvalósulása párkapcsolati erőszak áldozatainak tapasztalatai alapján. VICATIS kutatási beszámoló.* (https://www.patent.org.hu/dokumentumok/kozpolitika_kutatas/VICATIS_kutatasi_beszamolo_2019.pdf – Utolsó letöltés: 2022. június 17.)

PETŐ

- 2017 PETŐ Andrea: From women through gender to unconscious bias: changing terminology about gender equality in the EU. In: *The Future of the European Union: Feminist Perspectives from East-Central Europe*. Ed.: KOVÁTS, Eszter. Budapest, Friedrich-Ebert-Stiftung, 2017. 21–26.

SZALAI

- 2007 SZALAI Júlia: *Nincs két ország? Társadalmi küzdelmek az állami (túl)elosztásért a rendszerváltás utáni Magyarországon*. Budapest, Osiris, 2007.

SZIKRA

- 2018 SZIKRA Dorottya: Ideológia vagy pragmatizmus? Családpolitika az orbáni illiberális demokráciában. In: *Lépték és irónia. Szociológiai kalandozások*. Szerk.: BOZÓKI András – FÜZÉR Katalin. Budapest, L'Harmattan, 2018. 219–240.

SZIKRA-VAJDA

- 2020 SZIKRA Dorottya – VAJDA Róza: Női civil stratégiák az illiberális kormányzás tükrében. In: *Támogatás és támadás – Női civil szervezetek az illiberális demokráciában*. Szerk.: FEJŐS Anna – SZIKRA Dorottya. Budapest, Társadalomtudományi Kutatóközpont, 2020. 107–130.

Társadalmi Felzárkózási Stratégia

- 2020 *Magyar Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia II. 2011–2020. Frissített változat*. Budapest, Emberi Erőforrások Minisztériuma, Szociális és Társadalmi Felzárkóztatásért Felelős Államtitkárság, 2020. (https://www.ilo.org/dyn/youthpol/es/equest.fileutils.dochandle?p_uploaded_file_id=622/ – Utolsó letöltés: 2022. május 15.)

VIDRA-SEBHELYI-BARACSI-KATONA

- 2015 VIDRA, Zsuzsanna – BARACSI, Kitti – SEBHELYI, Viktória – KATONA, Noémi: *Child Trafficking in Hungary: Sexual Exploitation, Forced Begging and Pickpocketing*. Budapest, Center for Policy Studies, Central European University, 2015.

Women, Business and the Law

- 2021 World Bank Group: *Women, Business and the Law 2021*. Washington, World Bank Group, 2021. (<https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/35094/9781464816529.pdf/> – Utolsó letöltés: 2022. április 13.)